

SKARA STIFTSHISTORISKA SÄLLSKAP

Gott- liebender Leser

Överskriften inleder förordet till psalmbok för den tyska församlingen i Göteborg som trycktes i Stockholm 1728. Titel är: *Gothenburgisches teutsches Gesang-Buch, zum heiligen Gebrauch des öffentlichen Gottes-Dienstes, als auch derer Haus-Andachten, von auserlesenen und geistreichen Gesängen, so wol aus des sel. D. Mart. Lutheri*

En vacker plansch av Christine gamla kyrka finns i utgåvan.

Kyrkan är den äldsta kvarvarande skrala byggnaden i Göteborgs innerstad. Det var den växande tyska och holländska församlingen i Göteborg som behövde en kyrka för sina gudstjänster. År 1623 beviljades tillstånd för byggnandet av en egen kyrka med villkoren att prästen "skulle hylla den rena lutherska läran och vara superintendenten underordnad". Samtidigt bildades Göteborgs Tyska församling. Predikanten Wilhelm Longinus Kleinschmidt från Lübeck anställdes 1623 och prästvigdes i början av 1624 i Skara.

År 1624 inköptes ett träkapell som

Forts. sid. 2

Bundsförvanter

Till prästmöten skrivs en avhandling. Vid 1996 års prästmöte i Skara stift ventilerades Lena Tengelins bok *Bundsförvanter*. Karl-Erik Tysk har läst den och berättar om innehållet.

Sidan 4

Studenter från medeltiden

Livsberättelser och matrikeluppgifter över 1500 svenska studenter som reste ut i Europa för att läsa vid universitet under medeltiden tecknas i professor Per-Axel Wiktorssons nya spännande bok.

Sidan 14

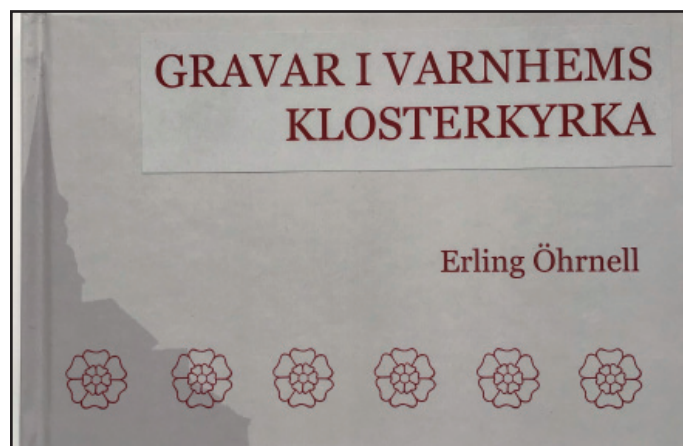
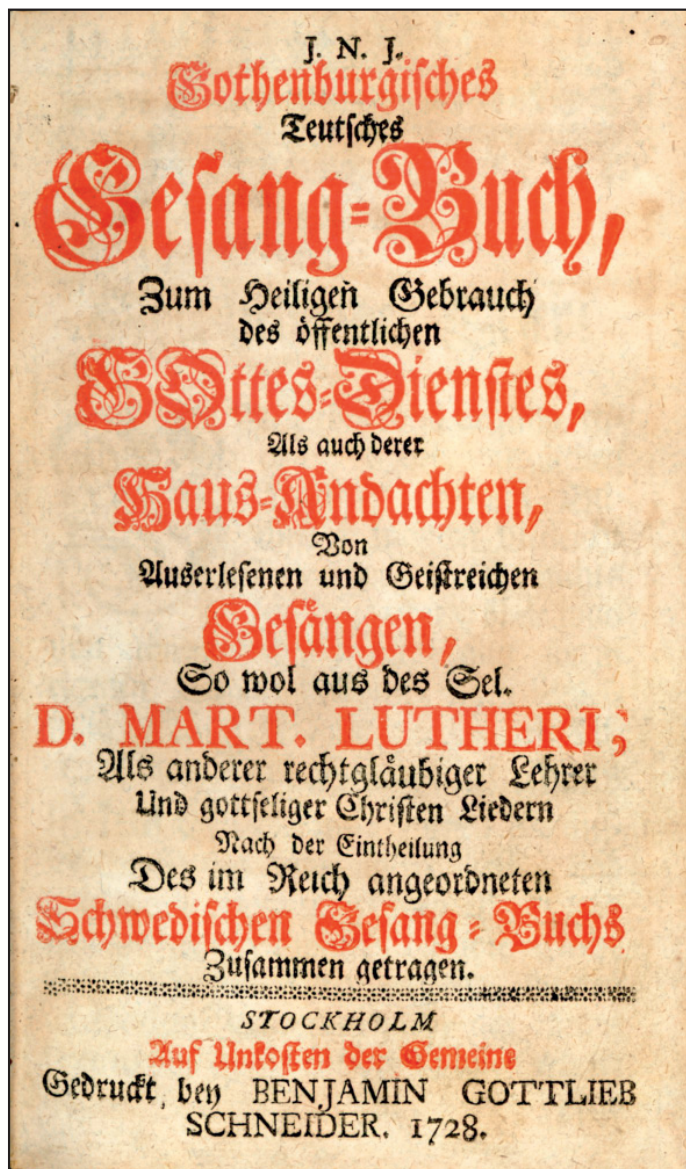
Barockmusik

Organisten, orgelprofessorn och styrelseledamoten i stiftshistoriska sällskapet, Karin Nelson tolkade barocktonsättare vid en orgeldag i Varnhems klosterkyrka. Läs mer om denna dag.

Sidan 26

Gravar i Varnhems klosterkyrka

De flesta kyrkor har inom sina murar mer eller mindre kända gravar. Ofta saknas information om dessa. Erling Öhrnell som guide i Varnhems klosterkyrka noterade att han ofta fick frågor om gravarna inne i kyrkan.

Sagt och gjort. Han började forska kring gravarnas historia och det hela slutade med att han författade ett omfattande manus, vilket nu finns i en bok. Boken presenterades som sig bör i klosterkyrkan.

De flesta vet väl att den välkände Birger jarl har sin grav i klosterkyrkan. Kanske även att biskop Jesper Swedberg har sitt sista vilorum där, och givetvis har inte någon missat de praktfulla kistorna över Magnus Gabriel De la Gardie och hans maka.

Men det finns betydligt fler gravar, många väldigt okända för de flesta besökare. Författaren ger information i ord och bild om totalt 32 olika gravar som finns inne i kyrkan. Näja, biskop Swedbergs grav ligger visserligen inne i kyrkan, men nås genom en dörr på norra sidans utsida. En annan mera okänd grav är Johan Warenbergs familjegrav. Warenberg var kronofogde, och mördades av en uppretad folkmassa vid utskrivningen av soldater vid Binnebergs tingshus. Året var 1710, och utskrivningarna av soldater till svenska armén under Karl XII:s många krig var ingalunda populära. Tre av förövarna avrättades på Binnebergs galgbacke. Även Riddaren Anders Erichsons Röde till Velandas familjegrav finns här. Anders avled 1593.

Erling Öhrnell ger även en god lektion i olika gravhällars utseende och historia. Boken illustreras av ett flertal fotografier.

Boken som är utgiven av Skara stiftshistoriska sällskap, är inbunden och omfattar 87 sidor. Boken kostar endast en hundralapp och försäljes bl a i klosterkyrkans bokhandel eller genom Stiftshistoriska sällskapet.

använts i Nya Lödöse till församlingen och placerades på den nuvarande kyrkans «platz wid stora Hamnen i Norr». Träkapellet blev med tiden för litet och en ny kyrka började byggas 1633.

Kyrkan fick namn efter den person som flera gånger skänkt pengar och beviljat privilegier till kyrkan, drottning Christina.

Byggnaden har eldhärjats två gånger och fick sitt nuvarande utseende först i slutet av 1740-talet. Tornbyggnaden, i rokokostil, stod färdig år 1783 och ritades av arkitekt Carl Fredric Adelcrantz. Öster om kyrkans kor är det Aschebergiska gravkoret uppfört. Det vackra barockkoret invigdes år 1682, men skadades svårt i den stora stadsbranden som härjade i Göteborg år 1746 men kom att byggas upp igen.

Först 1783 stod det nya tornet klart. Den räknades då som stadens mest imponerande byggnadsverk. Tornet är 59 meter högt.

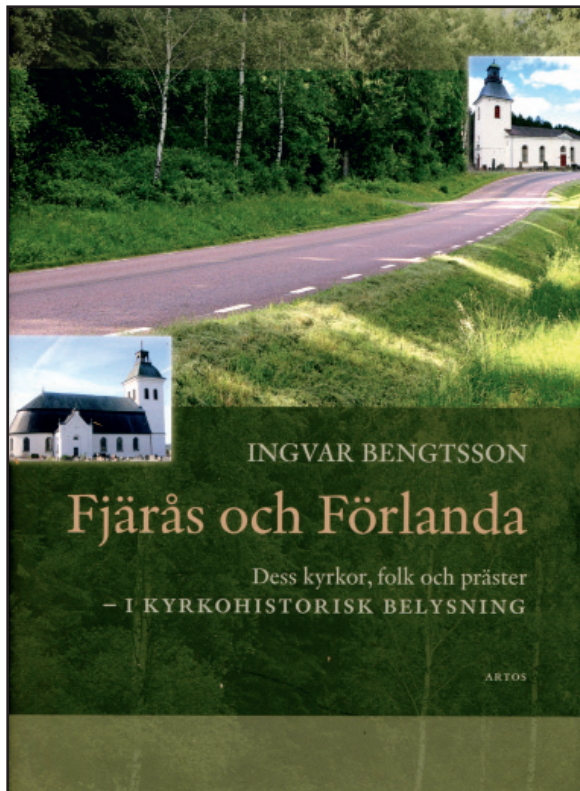
Johnny Hagberg

Sven-Olof Ask

Fjärås och Frölanda

Det sker en strid utgivning av församlingshistoriker. Flera av dem med populärvetenskapliga ambitioner, men också i helt nya genrer som på olika sätt kompletterar herdaminen och traditionell stifts- och församlingshistoria. Avgjort av den populärvetenskapliga arten är Ingvar Bengtssons studie *Fjärås och Frölanda. Dess kyrkor, folk och präster – i kyrkohistorisk belysning*. Boken, som är utgiven i Göteborgs stiftshistoriska sälls-kaps skriftserie, har ambitionen att sätta den lokala församlingen i perspektiv av regionala och nationella händelser och vägval. Till skillnad från den normalt föga analytiska krönikan eller historiker som nedtecknar minnesbilder innebär de vidare perspektiv som anläggs att det generella och det lokalt unika framstår i tydligare ljus. Boken avgränsas inte till hembygds-kunskap; en lokal kultur sätts i stället i vidare perspektiv.

Forn- och medeltida förhållanden, det reformationstida kyrkolivet, liksom effekterna av försvenskningen av Hal-land behandlas innan boken övergår till att bli ett slags kom-menterad *series pastorum*, från 1700-talet och framåt. Åren 1780–1888 var Fjärås biskopsprebende. De olika biskoparna och deras vice pastorer, liksom komministrarna blir grund-ligt satta i sina respektive sammanhang. Bland de levnadsöden som särskilt sticker ut finner vi komministern Olof Darlids (1778?–1837). Han blev slutligen föremål för skiljande från prästämbetet. Dessutom har hans personalia tydligen varit de i särklass svåraste att få grepp om inom ramen för arbetet med stiftets herdaminne. Också senare generationer präster pre-senteras ingående och inklämmande av Ingvar Bengtsson.

Det är inte bara människorna som får sin grundliga behand-ling. Också de olika kyrkobyggnaderna och deras omgestalt-ningar över åren behandlas, liksom kyrkliga handlingar och utmaningar mot kyrklig sed över tid. Företeelser som emigra-tion kopplas till diskussionen om befolkningsmönster i pas-toratet över tid, liksom skolväsendets historia och berättelsen om samfärdseln i pastoratet. Diakoni och annan omsorg om

behövande behandlas i ett särskilt avsnitt. Kulturresevatet Askhults by och det dicksonska modernitetsprojektet Tjolö-holm med en egen kyrkobyggnad, av biskopen invigd 1904, sätts i sitt sammanhang.

Den rika notapparaten ger belägg och kompletterar bröd-texten med fördjupande utvecklingar och kommentarer på ett förtjänstfullt sätt som illustrerar att en notapparat verkligen inte är något överflödigt i en ambitiös populärvetenskaplig bok. Den ram som pastoratet sätts i förutsätter också kom-mentarer och utvecklingar. Det vore önskvärt att fler försam-lingar och andra kyrkliga sammanhang skulle räckta ut handen till lämpliga skribenter för att den egna historiken inte bara skulle bli dokumenterad och beskriven utan också förstådd utifrån sådana kyrkohistoriska utgångspunkter som Fjärås och Frölanda nu blivit.

Fredrik Santell

50 år sedan första kvinnliga prästen vigdes för Skara stift

Dora Wikner.

Det har i år gått 50 år sedan den första prästvigningen av en kvinnlig präst för Skara stift. Det var Dora Wikner från Karls-borg som vigdes av biskop Helge Brattgård i Skara domkyr-ka den 27 maj 1973. Dora Wikner fick tjänst i Borås Gustav Adolfs församling. Hon blev senare sjukhuspräst 1982. Vid sin prästvigning var hon endast 24 år.

Det var vid denna tid ett omdiskuterat beslut och detta vi-sade sig också i att 11 av 15 kontraktsprostar protesterade mot beslutet. Biskopen stod dock emot och lovade viga om någon församling önskade ta emot. Det blev Borås Gustav Adolf och kyrkoherden Egon Åhman som gjorde detta. Enligt en inter-ju i Borås Tidning sa Åhman: ”Jag tror att tiden är inne för detta nu.” Biskop Brattgårds ord vid prästvigningen till Dora Wikner var: ”Var dig själv, glöm dig själv, ge dig själv.”

Bundsförvanten

Lena Tengelins prästmötesavhandling

Det sista traditionella prästmötet i Skara stifts hölls 1996. Till detta skrev dåvarande kyrkoherden i Fristads pastorat, Lena Tengelin, som preses den avhandling som hon gav namnet *Bundsförvanten. Reflexioner över kyrka, präster och folk* (Kyrkvägens förlag, 1996). Där reflekterar hon över kyrkans möjligheter att förbli folkkyrka i Sverige.

Avhandlingen presenterades visserligen på ett möte för i huvudsak präster, men den riktar sig, vad jag förstår, i lika hög grad till de människor i församlingarna som präster betjänar och till dem som tillhör folket utan att ha någon närmare relation till kyrkan.

Boken är mycket välskriven och lättläst, medan det ämne författaren ger sig i kast med är desto svårare. Det handlar här i första hand om relationen mellan kyrka och folk och alltså inte om kyrkan som organisation utan snarare som organism.

Antagandet, eller om man så vill, hypotesen, är att sekulariseringen inte upphävt kyrkans mening, ämbetsbärarnas uppgifter eller människors frågor. Det bör kanske då framhållas, att det inte rör sig om en hypotes som i vanlig, strikt mening utan vidare kan verifieras. Då skulle avhandlingen vara tämligen ointressant och onjuttbar, tvärtemot vad den nu är.

Det är för en kyrka som den svenska en livsavgörande frågeställning som Tengelin valt att koncentrera sig på, och för den som hyser kärlek till kyrkan en hypotes som man gärna i praktiken och inte enbart i teorin skulle se bekräftad.

När nu prästmötets preses ska besvara den övergripande frågan och visa att hennes antagande är rimligt, närmar hon sig problemen på ett sätt som med fördel skulle kunna kallas för meditativt. Hon söker sig från olika håll in mot centrum, försiktigt och ömsint. Väl medveten om ämnets komplexitet låter hon bli att göra argumentationen kategorisk.

Hon använder ett språk, där hon förefaller vilja undvika en alltför specifik religiös, för att inte säga kristen, terminologi, möjligen av en vilja att hitta ny fräscha, mera tillgängliga formuleringar, mindre direkt provocerande. Bakom dessa döljer sig ofta handfasta kristna företeelser, som därmed endast antyds men ändå låter sig identifieras. Men sällan nämns den

Jesus vid namn, av vilken allt till syvende och sist beror, han som är både sann Gud och sann människa. Även det sannolikt för att inte begränsa möjligheterna till kommunikation.

Boken har fyra kapitel, om kyrkans självförståelse som vittne om Gud, om prästtjänstens identitet, om kyrkans betydelse för människors tillhörighet och identitet, medmänsklighet, tjänande, riter och högtider samt en avslutande del med förhoppningar inför framtiden.

Det finns i framställningen ett överflöd av infallsvinklar, som inte låter sig fångas på några korta rader. Anknäytningar görs till många diktare, tänkare och teologer, vilka passerar revy. Tomas Tranströmer, Birgitta Trotzig, Helder Camara och Krister Stendahl för att bara nämna några. Kanske representerar de en sida av den kristna verkligheten, medan en annan kommer i skymundan, förmodligen då kyrkan har att närma sig ett folk, som förlorat den kunskapsbas som en gång förelåg. Här kan endast något lite av all denna rikedom speglas.

Kyrkan är ett vittne om Gud om än i tillfällig skepnad, provisorisk som Christian Duquoc en gång uttryckte det. Hon är till för alla och ger det vi själva inte har.

Mot slutet av första kapitlet brukar författaren ett antal bilder för att beskriva kyrkans identitet. De ligger helt i linje med hur kyrkan alltid velat se sig själv i personliga termer. Kyrkan framstår vid närmare eftertanke inte som en religiös organisation utan mera som en stark och uthållig mor. Denna styrka består bland annat i barnen som bärs fram till dopet, döende som ber om sista nattvarden och de berättelser som tål att höras om och om igen, särskilt berättelsen om den lidande kärlekens styrka och makt. Ju mer kyrkan bekänner Kristus, desto mer kommer hon att upptäcka räckvidden av denna hans makt, helt annorlunda än världens. Det är en bild som äger en lång kontinuitet i kyrkans historia.

Andra bilder är de om kyrkan som en trofast bror, en orädd syster och en glad vän. Den orädda systemen står för den kämpande kyrkan. Kyrkan blir en människornas vän, när hon vinner deras förtroende, blir deras bundsförvant. Bilden av brodern skulle kunna skänka vänskapens glädje också åt den gudstjänstfirande församlingen.

Prästen ägnas ett långt avsnitt. Det är naturligt, eftersom man ofta hävdar att kyrkans kris är prästens. Att prästens roll som reflekterande person uppmärksammas i en reflekterande avhandling är naturligt. Därför heter kapitlet följdriktigt "En reflekterande tjänst". Där sägs också uttryckligen att den offentliga reflektionen är prästens huvuduppgift. Att hålla fast vid uppgiften att predika är prästens sätt att vara medmänskliga.

Prästens identitet hänger intimt samman med församlingens. En faktor som inverkar negativ är att Svenska kyrkan inte kommit till rätta med sin identitet som begynnande alternativ eller som tänkbar minoritet i ett pluralistiskt samhälle, menar preses. Det är skillnad på att vara präst i en kyrka, som är en självklar del av ett lands kultur och en som börjar förlora sin givna ställning.

Det är framför allt tre faror som hotar prästen idag, anser Tengelin. Den första är det prestationstryck prästen utsätts för och som i förlängningen innebär utbrändhet och ytlighet. Den andra är att en avtagande samhällslig betydelse kan

leda till en känsla av meningslöshet. Prästen blir osäker om sin roll och det kommer till synes i förkunnelsen. Den tredje är den inre sekulariseringen som gör att man inte framstår som trovärdig. Kyrkans medlemmar frigör sig från trosinnehållet och tar det under kritisk granskning. Teologin ersätts av moral och gudstjänsten betonar mera trons horisontala än dess vertikala perspektiv. Inomvärldsligheten skjuter undan det transcendenta.

Resonemangen rör sig inte bara på ett plan som ibland kan förefalla tentativt. Då och då bränner det emellertid till av en påfallande realism. I anslutning till Henri Nouwen och hans bok *I Jesu namn. Tankar om ledarskap* (sv. övers. 1994) sägs det apropå prästen, att sann teologi handlar om att kunna urskilja på vilket sätt Gud är närvarande i historien för att åstadkomma den befrielse som bibeln vittnar om. Det är ett resultat av bön och studier. Man hör här inte bara en genklang av Nouwen utan också av den svenske teologen Hjalmar Sundén och dennes *Konungen och riket* (1983). För att kunna se hur Gud uppenbarar sig i vår mänskliga historia krävs en djup andlig klarsyn.

I boken hänvisas också till Einar Billings ord om att prästens bön och hans kamp inför Gud för församlingen leder fram även till dess yttre geografiska gräns, när prästen tar hjälp av församlings- och dopbok.

Det konstateras att kärleken till Gud är det främsta budet, men med stor ärlighet säger författaren att den protestantiska traditionen inte mycket uppmuntrar till en sådan kärlek. Med Dorothee Sölle måste hon erkänna att detta gjort den lutherska kyrkan blek och blodlös, oförmögen att andligt vägleda människor. Man kunde kanske tillägga att det framför allt är fallet i nutidens kyrka.

I det tredje kapitlet aktualiseras de fyra drivkrafter som kan leda till ett fortsatt engagemang för en kyrka med, i och för folket. Den första uttrycks som ett ve över kyrkan, om hon låter prästen gå ensam upp till altaret, inte hjälper oss att tillsammans hitta vägen dit, där människan blir medveten om något utöver henne själv. Den andra utgörs av ett råd att kyrkan och hennes tjänare bör leva nära de små, de som inte har så mycket. Mötet med dem är i själva verket läkande. I den tredje uppmanas de kristna att vara mystiker. Då dras himlen ner på jorden. Den fjärde är en bön om den helige Ande.

Vad leder då dessa ansatser eller krafter till? I bästa fall förstärks en folkligt förankrad rörelse fram till altaret vid dop, konfirmation, vigsel och begravning, liksom andra möjliga sådana vandringar. Till att diakonins betydelse ökas. Till att den goda mystiken som avvisar exklusiviteten och leder in till det alldeles vanliga livet slår igenom. Till ett förnyat språk med större räckvidd än idag.

När avhandlingens innehåll i det sista kapitlet knyts samman, kommer Lena Tengelin fram till att kyrkan behöver en beredskap för överlevnad under mindre fördelaktiga villkor. Men hon måste också ha en frizon, som ger utrymme för det oväntade och för människor oätkomliga.

Det finns en gräns bortom vilken folkkyrkan inte går att urskilja. Därför krävs en starkare anknytning till en alternativ livstolkning, "för att inte radikala ord som barmhärtighet, befrielse och försoning ska gå förlorade". Kyrkan främsta uppgift är nämligen "att förvalta de stora berättelserna, det vill säga att tyda och tolka det heliga och okränkbara". Närmare än så tycks författaren i detta sammanhang inte vilja karaktärisera det kristna budskapet.

Det hela avslutas med sju ton drömmar. Där återges till en början, mycket talande, en dikt av Harry Martinson, som säger att drömmar måste byggas säkrare än städer, lappas och lagas efter angrepp från nyttans tand, som är värre än tidens. Det är en dikt som skänker ett enastående allvar åt det som vid en första anblick kan tyckas som luftiga spekulationer.

En av dessa drömmar handlar om att människan i kyrkan ska få en större betydelse, att också hon betraktas som en kyrka. En annan om att kyrkan inte blir så invärtes sekulariserad och så utvärtes tillrättalagd att den berövar människor deras hopp om helighet, okränkbarhet och mening. Om prästerna drömmer författaren, att de inte ska förkyrkligas utan komma till sin rätt som de människor de är och därmed kunna hjälpa andra över gränsen mellan otro och tro.

Man kan med fog säga att avhandlingen på ett detaljerat sätt undan för undan klargjort den inledningsvis presenterade föresatsen att beskriva förhållandet med kyrka och folk. Att sekulariseringen inte undanröjt kyrkans mening, ämbetsbärarnas uppgift eller människors frågor är väl uppenbart i den meningen att dessa är förankrade i kyrkan som sådan. Man kan hoppas att det Tengelin säger även bekräftar detta vad gäller den faktiska utvecklingen. Det kanske är en from förhoppning att de angelägna drömmarna i någon liten mån även kunnat förverkligas.

Kyrkan skulle bereda sig för mindre fördelaktiga omständigheter. Det är inte lätt att upptäcka att hon gjort det, när hon inte så sällan tror sig ha behållit sin gamla gestalt, präglad av överhetskyrka. Idag, trettio år senare, tycks svenska kyrkan lägga alltför stor vikt vid just organisationens överlevnad och tar något mindre hänsyn till människornas behov av helighet. Drop-in-dop och drop-in-vigslar vittnar om det. I många församlingar går nog prästen mera ensam till altaret än tidigare. Men visst har diakonin ökat i betydelse. Om det beror på att kyrkan i förkunnelse och liv befinner sig närmare de små ska vara osagt. Uppenbart har det vanliga livet slagit igenom, men det är tveksamt om detta har sin grund i att vi verkligen lever som mystiker. Att bönen om den helige Ande praktiseras får man dock kanske ta för självklart.

Oberoende av detta behåller dock avhandlingen sin relevans. Den är i första hand ingen förutsägelse om framtiden utan en uppmaning till kyrka och enskilda kristna att efter den stora berättelsens mönster skapa denna framtid. Den uppmaningen är idag mer än någonsin nödvändig.

Enåsa kyrka – den övergivna vägkyrkan

När man färdas efter riksväg 26 mellan Kristinehamn och Mariestad går vägen nästan spikrakt genom det flacka landskapet. Resenären färdas nära östra stranden av Vänern men ser inte så mycket av sjön. Det finns några få landmärken som Bäckhammars bruk och den röda Visnums kyrka. Även samhället Gullspång passeras där Värmland möter Västergötland, med Amnehärads kyrka inom synhåll på västra sidan om vägen.

Annars finns det inte så mycket omväxling, om man inte väljer att svänga till samhällena Otterbäcken och Sjötorp. Göta kanal är förstås också av betydelse. Men inte så långt före Mariestad finns en vägvisare till Börstorps slott och strax intill finns en vit kyrka, synbarligen från 1700-talet.

Vi har kommit till Enåsa kyrka, en av de nordligare i Skara stift. 2004 upphörde Enåsa församling och blev en del av Lyrestads församling och sedan 2011 äger inte längre några gudstjänster rum i Enåsa kyrka.

Kyrkan är alltså i stort sett övergiven, även om kyrkogården naturligtvis är skött. Man skulle annars kalla Enåsa för en verklig vägkyrka, eftersom landsvägen tidigare strök förbi koret och kyrkogårdsmuren.

Enåsa socken är en av få församlingar i Skara stift som grundats som en kapellförsamling. Detta till skillnad från Karlstads stift där flera sådana församlingar bildades i skogsbygderna under 1700- och 1800-talen. En sådan församling var inte fullt ut självstyrande utan hade skyldighet att ansvara för sin moderkyrka. För Enåsas del var det Hassle som var moderkyrkan. I början av 1900-talet omvandlades i stort sett alla kapellförsamlingar till annexförsamlingar – så också Enåsa, som också blev en egen jordeboksocken 1923.

Enåsa socken var av de minsta. År 1880 fanns här 368 invå-

nare – en liten ökning från föregående år med elva personer. När färre människor behövdes på de stora gårdarna minskade folkmängden snabbt. 1920 fanns här 195 personer och 1950 var antalet Enåsabor 143, en av de minsta socknarna i Skaraborgs län. Enåsa var också en av de mindre till ytan, endast ca 17 km².

Någon egen kommun blev aldrig Enåsa, utan här var en av ett fåtal exempel på en landskommun före 1952 som omfattade flera socknar. Först Hassle-Berga-Färed och sedan Hassle-Berga-Enåsa.

Idag kan vi ju med indelningen i distrikt få fram jämförande tal på hur många som bor i en socken, och vid utgången av 2021 fanns inom Enåsa distrikt 74 invånare – alltså bland de minsta i Sverige.

Godset Börstorp har varit mycket betydelsefullt för Enåsa församlings existens. Godset bildades genom att Conrad Falkenberg (1591–1654), då kapten vid Södermanlands regemente och senare landshövding i Kalmar län och riksråd, förvärvade en rad gårdar mellan 1624 och 1625. Börstorp var ursprungligen ett skattehemman. År 1646 lät Falkenberg uppföra en slottsbyggnad i tre våningar, som fick sin nuvarande exteriör i nygotisk stil 1860. Arkitekt var då Hjalmar Wijnblad. Nils Forssell kallar slottet, med tydligt ogillande, för en ”riddarborg av engelsk medeltidskaraktär”.

Börstorp ärvdes inom ätten Falkenberg till 1774 då de olika lotterna köptes av greve Fredrik Gustaf Spens (1721–1795), gift med Ulrika Eleonora Falkenberg. Greve Spens genomförde fler egendomsaffärer och vid 1700-talets slut omfattade godset 25 gårdar.

Dessa makars sondotter Augusta Spens gifte sig med friher-

re August von Knorring (1766–1834). Deras dotter Vilhelmina von Knorring (1813–1855) gifte sig med generalmajoren friherre Carl Herman Leuhusen och blev efter dem ägare till Börstorp. Arvingarna sålde Börstorp 1883 till Albert Julius Paul, och där efter har Börstorp haft olika ägare. En kortare tid ägdes Börstorp åter av ättlingar till Conrad Falkenberg, där Carl Wilhelm Leuhusen (1841–1916) köpte tillbaka sitt barndomshem. Dennes äldsta dotter Elsa Jacqueline Vilhelmina Leuhusen (1884–1966), gift med majoren Erik Lilliehöök af Fårdala (1870–1952) sålde Börstorp 1927. Senare kom Börstorp att ägas av Adrienne Ribbing, gift med ambassadör Herbert Ribbing.

Många av dessa ägare av Börstorp är begravda vid Enåsa kyrka. Tidigare ägare av ätten Falkenberg begravdes i Hassle, där det tidigare fanns ett gravkor för ätten, uppbyggt redan 1652. Vid nästa ombyggnad 1747–48 blev gravkoret sakristia. När den nya Hassle kyrka byggdes 1878 revs också det gamla gravkoret och 19 kistor placerades under den nya kyrkans kor- och sakristigolv.

De senaste åren har Börstorp varit föremål för en uppmärksam tvist mellan ägarparet och en tysk förening, som köpt slottet men inte erlagt köpesumman. Precis när detta skrives har Skaraborgs tingsrätt avgjort tvisten till ägarparets förmån.

Det finns inte så mycket tryckt om Enåsa kyrka, men boken *Hassle pastorat och Hasslerörs kommun* från 1970 av Nils Forssell ger en del svar på den nyfiknes frågor. Forssell hade varit kyrkoherde på Torsö sedan 1942.

När den nuvarande kyrkan byggdes 1783–1785 ersatte den en träkyrka, troligen från 1600-talet uppförd på initiativ av Conrad Falkenberg på Börstorp. Det är dock sannolikt att det också funnits en medeltidskyrka här eftersom det i den nuvarande kyrkan finns två medeltida träskulpturer och en ljuskrona av järn. Vi vet inget mera om hur den kyrkan såg ut. Av 1600-talskyrkan finns en avbildning från 1671 med en rektangulär kyrka av trä utan särskilt markerat kor, vapenhus och två rektangulära fönster på södra väggen. Kyrkklockan hängde i en takryttare i väster.

Den nuvarande kyrkan är en mycket tidstypisk kyrka, och byggherren greve Fredrik Gustaf Spens anlidade en av sin tids mest kända arkitekter, professor Olof Tempelman (1745–1816). Under sitt långa liv ritade Tempelman många kyrkor även om hans mest kända byggnad torde vara Gustav III:s paviljong på Haga.

Sakristian ligger i norr och under koret finns en gravkammare som rymmer stoften av Fredrik Gustaf Spens och hans hustru Ulrika Eleonora Falkenberg. På östra väggen finns en minnestext över makarna.

1914 genomgick kyrkan en större renovering och ytterligare en genomfördes 1966. Det hade varit vissa bekymmer med finansieringen. Då målades hela kyrkorummets och efter konservator Olle Hellströms och arkitekt Edgar Haasums förslag. En orgel skänktes 1934 av småskollärarinnan Kristina Bodén och Enåsa kyrkliga syförening. Tillverkaren var Lindegrens i Göteborg. Fasaden är dock bevarad från en orgel byggd 1787 av Johan Ewerhardt den äldre (1718–1798). Samma syförening skänktes 1966 ljuskronor och textilier. De senare tillverkades av Monica Bertilsson, Vara.

Altartavlan såldes 1793 till Färeds kyrka och ersattes av ett förgyllt träkors med törnekrans. I koret fanns tidigare oljemålningar på väv på altarringen och predikstolen. Dessa togs bort 1966.

Tidigare hade kyrkan inte haft någon dopfont, utan en skål ställdes på ett ”skrangligt bord” vid dop. Nu fick kyrkan en dopfont av granit, ritad av Adolf Niklasson.

Sedan 2011 har det inte hållits gudstjänst i Enåsa. En kon-

takt med kyrkogårdspersonalen i pastoratet öppnade dock bokstavligen kyrkdörren för mig. Kyrkans interiör tillhör de mer oansenliga i Skara stift. Det finns försiktiga färgaccenter genom de ljusgröna bänkarna och det ljusblå taket. Färgen från 1966 har börjat att flagna i innertaket och under läktaren.

Besöket inger förstås ett visst vemod. Kyrkoherde Charlotte Holmgren i Amnehärad-Lyrestads pastorat berättar efter mailkontakt att just nu finns inga andra planer än att vårda kyrkan men inte att återuppta gudstjänsterna. Enligt Charlotte finns det bland församlingens kyrkvårdar och förtroendevalda några som har ett särskilt intresse för Enåsa. Något externt engagemang har dock aldrig visats. Inte heller från ätten Spens som har en gravkammare under koret, eller för den delen någon av de andra släkter som är representerade på kyrkogården.

Även om Enåsa församling var liten, så hade man mellan 1785 och 1871 en egen präst. Grevinnan Beata Douglas donerade 1765 6000 daler kopparmynt, vars avkastning skulle gå till en lärare under godset. Hennes måg Fredrik Spens skänkte plats till bostad och kålgård och byggde bostad med skolhus 1784, och kunde själv utse lärare som var prästvigd och således hade befattningen som kapellpredikant.

Den innehades av följande

1785–1793 Johan Kempe. Tillika huspredikant hos friherre Melker Falkenberg på Tjos, senare komminister i Lyrestad.

1793–1808 Carl Henrik Kjerner. Död som komminister i Grolanda 1809.

1809–1819 Johan Börstell. Död här 1819.

1819–1825 Tjänsten vakant

1825–1836 Carl Högman. Tog avsked 1836. Död som vice pastor i Gökhem 1838.

1837–1840 Anders Hellström. Komminister på Torsö 1840–1857, kyrkoherde där 1857–1861, kyrkoherde i Ransberg 1860. Död 1870.

1840–1846 Nils Torbernt Drysén. Komminister i Timmele 1846, avsatt 1873 för fylleri i tjänsten, död 1888.

1846–1871 Henrik Roland Ahlberg, komminister i Hassle 1871 och död där 1901.

Tjänsten drogs in 1871, och skolan överfördes till det allmänna skolväsendet i Hassle pastorat.

Carl-Johan Ivarsson

Insamling till barockorgeln i Varnhem fortsätter

**INSAMLING
2022-2024**

SWISH

**Skara pastorat: 123 375 55
43 (märk: "Orgel Varnhem").**

BANKGIRO

**Skara pastorat: 460-5465
(märk "Orgel Varnhem")**

Hedersdoktorer från Skara stift

Det finns flera präster i Skara stift som blivit utnämnda till hedersdoktorer, *dr h.c.* (latin: *doctor honoris causa*) och de kan vara värda ett särskilt omnämnande i vårt medlemsblad.

Kyrkoherden i Fägre **John Ternstedt** (1844-1938) fick leva 94 år och de sista åren var han inte i tjänst utan hade hjälp av adjunkter. Han blev teologie hedersdoktor 1897 och han skrev ett stort antal böcker i olika teologiska ämnen från 1875 till 1933. John Ternstedts levnad finns sammanfattad i hans egen biografi "Några anteckningar om mitt liv", redigerad av dottersonen Lars-Johan Ekelöf 1998-99 och utgiven av Föreningen för Västgötalitteratur.

Kyrkoherden i Sventorp **Svante Alin** (1852 - 1930) gav ut olika psalmsförslag och blev utnämnd till teologie hedersdoktor i samband med Reformationsjubileet 1917. Han finns med i den nuvarande psalmboken med text till psalm 375.

Axel Fredrik Runstedt (1861-1933) kyrkoherde i Gökhem, ledamot av psalmbokskommittén 1908, och även han blev utnämnd till teologie hedersdoktor vid Reformationsjubileet 1917. Han finns med i vår nuvarande psalmbok med psalmerna 324, 401 och 558. Den senaste är tonsatt av en annan västgöte, lidköpingssonen Gunnar Wennerberg, som också tonsatt psalmen 100.

Emanuel Beskow (1869-1948), blev utnämnd till teologie hedersdoktor vid Uppsala universitet 1927. Beskow skrev även prästmötesavhandlingen till prästmötet i Skara 1922 med titeln: "Evangelisk nådemedelsförvaltning". Beskow var prästvigd för Västerås stift, men fick sedan tjänst som präst i Stockholm och blev därefter av greve Nils Posse på Dala säteri kallad till kyrkoherde i Dala pastorat 1902 och 1910 tillträdde han tjänsten som kyrkoherde i Borås. När Borås 1939 delades i två pastorat valde Beskow kyrkoherdetjänsten i Borås Caroli, där han stannade fram till pensionering 1942 och han var även från 1924 till sin pensionering kontraktsprost i Ås kontrakt.

Yngve Rudberg (1887-1978) var komminister i Vänersborg 1919-36, direktor vid Fjellstedtska skolan 1936-44, domprost i Skara 1945-51 och slutligen biskop i Skara 1951-55. Han blev utnämnd till teologie hedersdoktor vid Uppsala universitet 1941. Under sin tid i Vänersborg var Yngve Rudberg fängelsepräst och han beskrev mötet med människor på fängelset genom två böcker "Innanför murarna" som kom ut 1933 och "Fången har ordet" som kom ut 1937. Han fick också biskop Hjalmar Danells uppdrag att skriva en synodalavhandling till prästmötet 1941 med titeln "Själavård".

Rudberg var också lärare i homiletik på "prakten" 1938-45 och 1944 gav han ut ett viktigt homiletiskt arbete "Kyrkoåret – Högmässotexterna, homiletiskt behandlade", som varit till stor nytta för prästers predikoförberedelse. Han medverkade också med flera uppsatser i stiftets Julhälsningar och i andra skrifter.

Olle Nystedt (1888-1974) är troligen den som sist blev utnämnd till kyrkoherde av patronus. Patronatsrätten hörde fortfarande till Dala säteri och utnämningen skedde genom grevinnan Emma Posse, änka efter greve Nils Posse. Olle Nystedt var kyrkoherde i Dala pastorat 1920-29. Efter tjänsten i Dala övergick Nystedt till tjänst i Stockholms stift. Han

Yngve Rudberg framför ett porträtt av Gustaf Mannerheim.

blev sedan domprost i Göteborg och slutligen pastor primarius i Stockholm. Han utnämndes till teologie hedersdoktor vid Uppsala universitet 1949. Nystedt var en mycket flitig publicist. Bland Nystedts böcker finns även några med anknytning till Skara stift, bl. a. "Minnen från Gamla Prästgårdar i Skara stift", som kom ut 1928 och den självbiografiska boken "Strövtåg i minnet och dagboken", utgiven 1963. där han tar upp flera episoder från Dalatiden.

Arvid Norberg (1889-1976). Norberg var en mycket skicklig kyrkohistoriker och specialist på den kyrkliga och frikyrkliga väckelsen i Skara stift. Han skrev en gedigen avhandling med titeln "Den kyrkliga väckelsen i Skara stift" i två delar 1939 och 1944 och därefter "Frikyrkighetens uppkomst" som kom ut som avhandling till prästmötet 1953. Norberg blev utnämnd till teologie hedersdoktor vid Uppsala universitet 1949.

Lennart Fridén (1898-1996) var en kunnig präst inom många områden och på många olika sätt och även en mycket duktig botaniker. Han uppträckte det märkliga fjädergräset "Stipa Pennata". Det hör egentligen hemma på den ungerska pusan, men Fridén fann det också i Näs socken på Falbygden. Denna botaniska upptäckt ledde för honom till ett filosofie hedersdoktorat vid Göteborgs universitet 1976.

Lennart Fridén var uppväxt i Slöta där fadern var organist. Han fick sin sista tjänst som kyrkoherde i Trollhättan, och då blev han också kontraktsprost i Väne kontrakt. Innan dess hade han också varit kyrkoherde i Västra Ny i Linköpings stift och då nära vän med den kände skalden Verner von Heidenstam som då bodde på Övralid i församlingen.

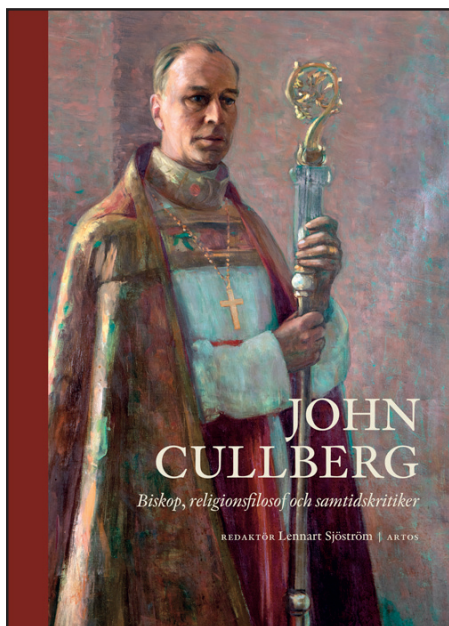
Johnny Hagberg (1952-) blev 2018 utnämnd till teologie hedersdoktor vid Göteborgs universitet. Han blev därmed den förste (och hittills ende) hedersdoktorn i teologi vid detta universitet.

Hagberg är en flitig skribent, ordförande i Skara stiftshistoriska sällskap och i Föreningen för Västgötalitteratur och ansvarar för utgivningen av många skrifter i olika kyrkohistoriska ämnen.

Nils Hjertén

John Cullberg

Biskop, religionsfilosof och samtidskritiker

Stiftelsen för Sverige och kristen tro har bakom sig en lång rad av omfattande antologier om betydelsefulla teologer. Tidigare har bland annat Gunnar Rosendal och Manfred Björkquist behandlats, och nu senast har en antologi om biskop John Cullberg kommit.

I fem delkapitel tecknar biskop em. Jonas Jonson "Konturer av ett liv". Cullberg var prästson från Bohuslän, och prästviges senare för Göteborgs stift. Från studietiden kom han att bli politiskt aktiv, inte minst inom studentpolitiken, som då var ett betydligt mer omfattande fält än dagens studentkårsmygel med tillhörande pseudodebatter. Cullberg var konservativ, blev en del av unglyrkorörelsen och engagerade sig i den konservativa studentföreningen Heimdal där han också blev ordförande, senare också ordförande i studentkåren. Cullberg avlade en teol kand-examen, men ägnade sig framför allt åt filosofin, där han disputerade. Han hade flera akademiska förordnanden, både som docent och tf. professor, men som någon akademisk karriär inte gick att påräkna blev han senare kyrkoherde i Balingsta utanför Uppsala. Denna tjänst fullgjorde han samvetsgrant fram till 1940, då han valdes till biskop i Västerås. Där satt han till 1962. Han avled 1983.

Som politisk tänkare och samhällsdebattör betraktade Cullberg samtiden med kritiska ögon. Inte minst gudlösheten var ett problem. Detta tydliggjorde han i skrift, och för detta betraktades också han, inte minst av pressen, med kritiska ögon. En del i hans grundsyn hämtades från hemmet, präglad av gammalkyrklighet och arvet från Schartau, där en stark åtskillnad mellan andligt och världsligt regemente var en självklarhet. I flera fallstudier behandlas denna sida av Cullbergs liv och tänkande. Professor em. Inga Sanner behandlar Cullberg och kulturidealismen. Teol. dr Birgitta Brodd bidrar med två studier, dels om Cullbergs syn på demokrati, dels om hans syn på nazism. Docenten Torbjörn Aronson skriver om "John Cullberg, Svensk tidskrift och Högern i demokratins genombrottstid". Aronsson framhåller att Cullberg var tyd-

ligt förankrad i den politiska högern, att han frekvent medverkade både i Svensk tidskrifts redaktion och återkommande skrev artiklar, att han stod inte minst sedermera högerledaren Gösta Bagge nära samt att han är ovanlig som biskop i det att han hade ett tydligt politiskt (höger)engagemang under hela sitt liv.

Västerås var under hela Cullbergs episkopat platsen för kyrklig och liturgisk förnyelse. Högkyrkliga präster bidrog till en fördjupad syn på liturgin och liturgisk praxis. Ärkebiskop em. Gunnar Weman skriver om "John Cullberg och gestaltningen av Svenska kyrkans gudstjänst". Bilden som framträder är dubbel. Cullberg var inte högkyrklig, men önskade ett mer frekvent nattvarvsfirande. Han kritiserade ofta företrädare för den kyrkliga och liturgiska förnyelsen för att gå Roms ärenden, samtidigt som han inte helt tog avstånd från dem. Han var dock inte själv drivande i någon förändring.

Professor em. Sven-Erik Brodd bidrar med artikel "Libertas ecclesiae. Om ecklesiologi och politisk teori i John Cullbergs teologi". Cullberg var starkt kritisk till socialdemokratiens politisering av kyrkan och det famösa maktövertagande som gått under parollen "demokratisering". I den socialdemokratiska kyrkopolitiken ingick också införandet av kvinnliga präster. Inledningsvis röstade Cullberg nej till riksdagens förslag till kyrkomötet, med den motiveringen att det var ett ingrepp i kyrkans frihet. Teologiskt anförde han dock inga argument mot reformen. För honom var detta två olika frågor.

I två mer filosofiskt orienterade artiklar behandlar docenten Bo Hansson "John Cullbergs syn på verkligheten" och biskopen i Uppsala, docenten i religionsfilosofi, Karin Johannesson "På jakt efter en skapelseförankrad kristologi. Outnyttjade möjligheter i John Cullbergs religionsfilosofi".

Cullbergs efterträdare Mikael Mogren skriver om "Arvet efter John Cullberg i Västerås stift", och John Cullbergs son, framlidne docenten i psykiatri, Johan Cullberg, behandlar "Pappa och familjen". Här ges, tycker jag, ett finstämt porträtt.

Antologin avslutas med Johan Cullbergs bibliografi för åren 1918-1975.

Ovanstående ska mest ses som en anmälan av en intressant och välskriven antologi, som behandlar en intressant teolog, filosof och kyrkoledare. I de olika artiklarna finns mycket intressant, som i en enkel anmälan inte kan tas upp.

Personligen hyser jag en viss tacksamhet gentemot John Cullberg för hans korta men helt eminenta skrift *Bibeln och trosbekännelsen* (1939), som i förbifarten nämns av Jonas Jonson. Udden i skriften var riktad mot liberalteologin, med syftet att visa att kyrkans credo var grundat i Skriften. Men Cullberg drar där också en tydlig och livsviktig front mot biblicismen.

Markus Hagberg

Lennart Sjöström (red.): *John Cullberg. Biskop, religionsfilosof och samtidskritiker*, Skellefteå 2023, 519 sidor.

Minnesteckningar Skara stift

Redan 1889 började seden i vårt stift, att de präster som lämnat det jordiska skulle minnestecknas. Innan dess var det herdaminna som lämnade besked om de biskopar, präster, komministrar m.m. som verkat i vårt stift.

Mest känd är väl J W Warholms herdaminne, som upptar alla kända präster fram till andra hälften av 1800-talet. Detta bokverk utkom då i två volymer, men nytrycktes 1984 och går därför fortfarande att finna på antikvariat. Efterföljaren utgavs av Cederbom och Friberg, och gick fram till 1930.

Nyligen presenterades en ny bok, med totalt 49 präster och diakoner som verkat i Skara stift. Detta under åren 2018–2022. Ansvarig är Skara Stiftshistoriska sällskap, och arbetet har sammanställts av förre kyrkoherden i Larv, Sten-Åke Engdahl, numera bosatt i Örebro.

Några foton på de bortgångna finns inte denna gång, men ofta ett färgfoto på den kyrka vari resp. person varit verksam.

Biskopen kallar numera till minnesgudstjänst för de avlidna, och Stiftshistoriska sällskapet har uppdraget att utge minnesteckningarna i tryck.

Boken är inbunden i hårda pärmar, och omfattar 112 sidor. Pris 175:-

Sven-Olof Ask

Gammalsvenskby

Livet i frontzonen är svårt och byn utsätts återkommande för beskjutning från ryska styrkor på andra sidan stranden av floden Dnipro. Byns invånare är i stort behov av hjälp utifrån.

Gammalsvenskby ligger vid Dnipro högra strand, åtta mil från storstaden Kherson och några mil uppströms från kraftverksdammen vid Nova Kakhova, som reglerar flodens nedre lopp. Byn bildades på 1700-talet då svenskar fördrevs från Estland och gavs ett stycke mark i södra delen av Ukraina. Det ukrainska namnet på byn är Zmijivka. Byn ockuperades av ryska armén våren 2022 och befriades i november samma år under den ukrainska offensiven inför fritagningen av Kherson. Idag lever invånarna i byn under ständig beskjutning från vänstra stranden av Dnipro som fortfarande är ockuperat av ryska styrkor. Med andra ord ligger Gammalsvenskby precis i frontzonen. Detta har gjort att det är svårt för invånarna att odla sina marker och ta sig till eller från byn på ett säkert sätt. De invånare som ständaktigt stannat kvar i byn lever i sina potatiskällare. De är beroende av bistånd och förnödenheter utifrån.

Föreningen Svenskbyborna med säte på Gotland organiserar insamlingar till byn och driver en hemsida och en facebook-grupp. Det är många organisationer, företag och privatpersoner som skänker pengar eller utrustning genom föreningen. Skara stiftshistoriska sällskap har varit delaktiga genom ett bidrag på 10 000:-.

”Sedan befrielsen i november har föreningen kunnat leverera hjälp till ett värde av 1,8 miljoner kronor. Vi har levererat 3 bilar, 40 elverk, 200 ton värmebriketter, 150 kaminer, 100 rullar byggplast, 70 presenningar och mediciner till byns poliklinik. Vi har också hjälpt Gammalsvenskbys sjukhus i Beryslav med sjukvårdsutrustning och mediciner. Och allt detta är möjligt tack vare era bidrag. Alla era bidrag, små som stora gör skillnad på riktigt” skriver Sofia Hoas på föreningens hemsida.

När det här skrivs är vattenståndet i Dnipro onormalt högt, flera meter över det normala. Det beror på att kraftverksdammen Nova Kakhova inte regleras längre eftersom de ryska ockupanterna har förstört funktionen för regleringen av vattenståndet. Operationsalen och intensivvårdsavdelningen på Gammalsvenskbys sjukhus i Beryslav har nyligen förstörts. Tidigare har också byns poliklinik och vårdcentral skadats svårt.

Livet i byn före invasionen finns bland annat beskrivet i boken Kungsljus av Karl-Erik Tysk, som finns att beställa på skarastiftshistoriska.nu. På föreningen Svenskbybornas hemsida, svenskbyborna.se, finns en intressant krönika från krigets start att läsa, i ett inlägg från 24 februari 2023. Vill du bidra till det humanitära arbetet i Gammalsvenskby går det att sätta in bidrag på föreningen Svenskbybornas plusgiro: 187879-2 eller Swish: 123 437 61 41.

Helena Långström Schön

Fotnot: Natten till den 6 juni sprängdes kraftverksdammen och orsakade massiva översvämningar nedströms.

Kung David åter i Varnhems kyrka

Lördagen den 13 maj hölls en Orgeldag i Varnhems klosterkyrka. Den genomfördes för tredje året i rad och visar på olika sätt hur arbetet med skapandet av en ny barockorgel efter förebild i Magnus Gabriel De la Gardies 1600-tals orgel framskrider. Projektgruppen för orgeln har arbetat sedan 2019 även om pandemin tidvis har satt käppar i verksamheten och insamlingen. Kostnaderna för orgel och träornament är beräknad till 11,5 miljoner och hittills har 10,5 miljoner insamlats eller anslagits för orgelbygget.

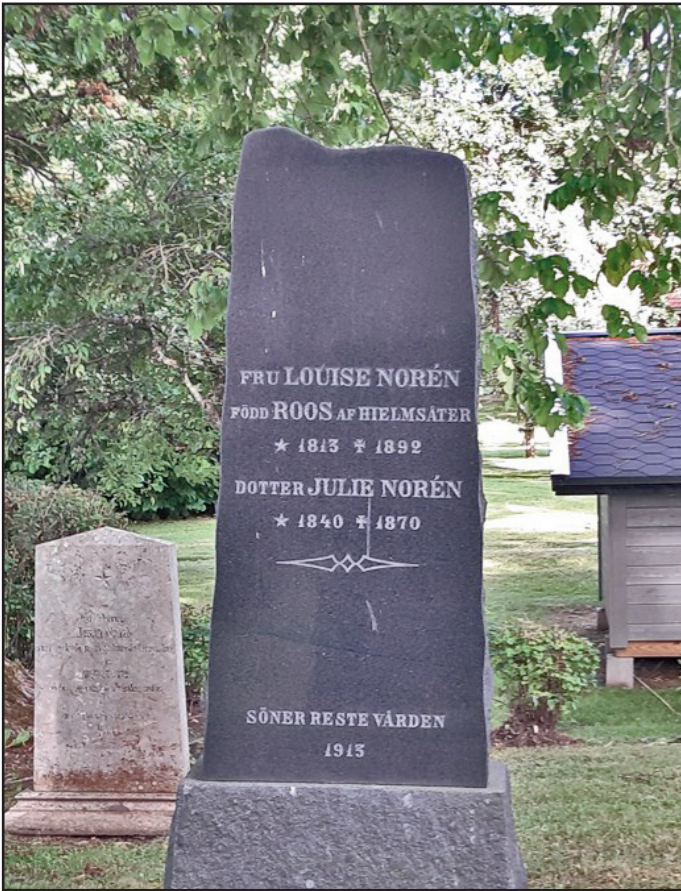
Vid orgeldagen fick besökarna vara med om den högtidliga avtäckningen av två fantastiska träskulpturer. Det var Kung David spelandes på harpa, en praktpjäs som skall kröna orgelfasaden. Denna skulptur från 1660-talet fanns kvar i kyrkan ända fram till branden 1965 då den förstördes helt. Nu har träsnidare Olivier Lando Trottein från Gullspång återskapat skulpturen som mäter hela 155 cm. Likaså har träsnidare Thorleif Aiff från Tibro skapat en ny sköld för Maria Eufrosyne, Magnus Gabriels maka. Greve Magnus sköld är också under arbete. Projektets tredje träsnidare Emilia Lehrgrafven från Tibro berättade om övriga träsniderier som skall kröna orgelns fasad.

Karl Nelson kunde informera om att själva orgelbygget nu är igång med byggandet av ryggpositivet. Projektledare är Johnny Hagberg som berättade om hur långt insamlingen nu kommit och om projektet i stort. Han nämnde som insamlingskuriosa att Maria Eufrosynes släkting i nedstigande led Hertig Franz av Bayern hade skänkt pengar till tillverkningen av hennes sköld.

Orgelpipor från den rivna kyrkan fanns till salu och många passade på att införskaffa dessa som ett minne av dagen som avslutades med att Orgelprofessor Karin Nelson framförde orgelmusik från barockens tid. 175 personer hade mött upp i den vackra försommardagen.

Prästsläkten Norén från Öms församling utanför Skövde med anknytning till Sävere och Gösslunda och andra församlingar

I Meddelande för Västgötlitteratur nr 4/2022 skriver Pelle Räf om att ett 20-tal studenter vid Västgöta nation Uppsala 1872 bildade "Västgöta landsmålsförening". Initiativet till denna förening kom från Oscar Norén (1844-1923). Han var son till kyrkoherden Johan Norén i Sävere.

Släkten Norén är en lärdoms- och prästsläkt, som härstammar från rusthållaren Erik Andersson (1763-1828) från Nollgården i Öms församling utanför Skövde. Erik Andersson var far till **Johan Norén (1804-79)**, som blev rektor i Lidköping 1841 och sedan kyrkoherde i Sävere 1858. Han anlade ett boktryckeri i Lidköping, gav ut Lidköpings Tidning 1842-45 och skrev en konfirmandbok: "Beständig aftonprövning". Han ägde Brynåsa egendom i Gösslunda utanför Lidköping och avled 1879.

Johan Norén var gift två gånger, första gången med Carolina Kindberg och med henne fick han en dotter som gifte sig med läroverksadjunkten A.J.C. Lindberg i Vänersborg. Andra gången gifte han sig med Louise Roos af Hjelsäter och med henne fick han sex barn. Två av dessa blev präster, nämligen Victor (1830-99), som blev kyrkoherde i Alingsås och Gustaf Richard (1847-1922) som blev teol.dr. och kyrkoherde i ärkestiftet och en tredje son Oscar Emil (1844-1923) kom att göra betydande insatser som politiker och tidningsman. Dottern Fatima Octavia (1850-1911) gifte sig med kyrkoherden K.O. Lundqvist i Trollhättan.

Victor Norén (1830-99) fick en mycket intressant levnadsbana. Han reste tidigt till Transvaal i Sydafrika där han

grundade en skola och samlade ihop material inom etnografi och naturhistoria. Han startade även kaffeplantager. Han återvände sedan till Sverige och blev 1870 adjunkt vid folkskoleseminariet i Skara, prästvigdes 1873, var redaktör för Skara nya tidning 1877-78, regementspastor vid Västgöta regemente 1879 och blev kyrkoherde i Alingsås 1884. Han fick hedersomnämning för insända dikter och publikationer, bl.a. för diktsamlingen "Sånger från när och fjärran". Hans sonson var professor i teknologi vid KTH Tore Norén Brandel (1920-97).

Johan Norén var också far till **Oscar Norén (1844-1923)**. Han avlade kameralexamen i Uppsala 1864, studerade nordiska språk 1867-68 och samlade material om västgötadialekter 1868-70. Man kan säga att han var en föregångare till Västgöta-Bengtsson att samla in västgötadialekter.

Oscar Norén tog ingen akademisk examen utan gick över till politisk verksamhet inom Lantmannapartiet där han medverkade i flera tidningar. Han blev uppmärksammad för "pepprade och saltade artiklar" i den 1882 grundade högerorienterade tidningen "Vikingen". Norén köpte även söndagstidningen Figaro, där han drev en hetskampanj mot ledande personer inom Stockholms handelsbank, som han menade ägnade sig åt ekonomiska falsarier inom banken.

Oscar Norén fortsatte sin tidningsmannabana och 1884 blev redaktör för den nystartade konservativa tidningen Svenska Dagbladet, där Axel Jäderin blev ansvarig utgivare. Därefter blev Norén även redaktör för Göteborgs aftonblad som startades 1889. På den posten stod han kvar i tio år.

Norén kandiderade sedan som riksdagsman för Lantmannapartiet i valrörelsen 1896 men lyckades inte bli invald i riksdagen. Han lämnade då politiken och drog sig tillbaka till släktgården Brynåsa i Gösslunda utanför Lidköping. Och därefter flyttade han till herrgården Follökna i Lilla Malma socken i Södermanland. Han bevarade hela livet sin ungdoms intresse för språkvård och dialektforskning och bekämpade lidelsefullt Fridtjuv Bergs nystavningsreform och i denna fråga publicerade han flera skrifter. Hans samlingar finns hos Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.

Richard Norén (1847-1922) som också var son till Johan Norén prästvigdes för Uppsala ärkestift 1873 och blev folkskoleinspektör i Hälsingland 1875 och sedan kyrkoherde först i Skånela 1895 och sedan i Torstuna 1902, då han även blev kontraktsprost i Seminghundra kontrakt. Han publicerade redan 1883 en samling sånger för folkskolan och blev så småningom en mycket produktiv tonsättare. Han försökte även införa vespergudstjänster efter gammallutherska förebilder 1889-91.

Han fortsatte också med sina arbeten inom kyrkomusiken och utgav vid prästmötet i Uppsala 1891 ett förslag till ny kyrkomusik. Tillsammans med Johan Morén skrev han flera nya koraler 1891-94. Han var också en av fyra ledamöter i kommittén för utarbetande av nya bilagor till en ny kyrkohandbok. Han skrev också förord till musiken till Svenska Mässan som stadfästes av Konungen 1897. Han blev också en sammanhållande kraft i Kyrkosångens Vänner, som startades 1905. Han blev även en av de tre redaktörerna för dess tidskrift

De lyckliga öarnas land

En saga om Lurö och Lurö kyrka

Richard Norén (1847-1922).

Kult och konst. Han fick 1911 priset Litteris et artibus och blev 1915 teol.hederdoktor vid Uppsala universitet.

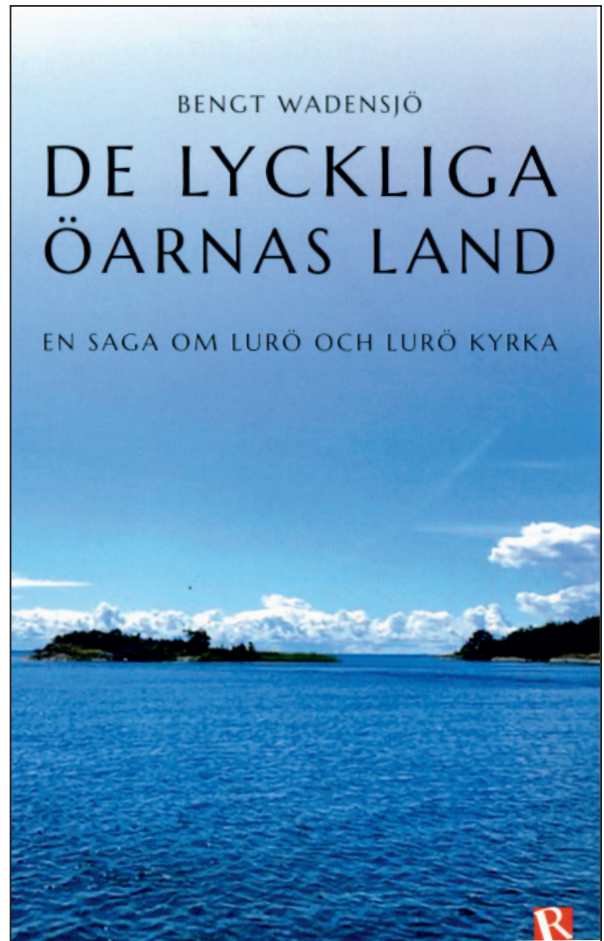
Han var far till konstnären **Bertil Norén (1889-1934)** som gjorde omfattande konstresor och även ställde ut på Liljevalchs konsthall i Stockholm, Norrköpings konstmuseum och Valdemarsudde. Efter det att han tragiskt omkommit genom drunkning gjordes det en minnesutställning över honom på Liljevalchs.

Namnen **Norén** antogs också av Victor, Oscar och Richards farbror rusthållaren Anders Eriksson (1792-1850) i Nolgården Öm, som var far till kyrkoherden i Algutstorp **Erik Norén (1812-82)**. Han hade två söner som blev präster **Arvid Norén (1852-1903)** utnämnd till km i Hassle och **Elias (1854-1907)** som blev kyrkoherde på Vänersnäs. En tredje son **Karl Norén (1863-1938)** blev överläkare vid Härnösands hospital.

En brorson till Victor, Oscar och Richard Norén var **Johan Erik Norén Brandel (1880-1916)**. Han blev verksam som svensk officer vid den persiska armén. Han omkom genom ett vådaskott vid en jakt i Sverige.

På Säware kyrkogård finns en gravsten över kyrkoherde Johan Noréns maka, Louise Roos af Hjelmäter (1813-92) och dottern Julia (1840-70). Stenen restes 1915 av kyrkoherde Noréns söner. Kyrkoherde Norén fick sin grav på Gösslunda kyrkogård, eftersom släktgården Brynåsa ligger i denna socken.

Artikeln skriven av **Nils Hjertén**, född och uppväxt i Säware prästgård

Lurö kyrkoruin mitt ute i Vänern är rester av en romansk stenkyrka med absid, byggd i mitten av 1000-talet. Den var lika stor som de största samtida stenkyrkorna i Skara stift. Den finns inte nämnd i några dokument som anger när den byggdes och varför den byggdes eller om den har en föregångare i form av en stavkyrka. Vi vet inte heller när kyrkan togs ur bruk.

Sedan 1991 har det pågått arkeologiska grävningar i kyrkan och dess omgivning nästan varje sommar. I en faktadel redovisar jag en del resultat av mer än 30 års grävningar. Ju mer vi grävt, desto fler frågor har vi fått. Kyrkan lämnar viktiga bidrag till kunskapen om grundandet av Sveriges äldsta stift och Sveriges kristnande.

Fyndens tid är inte förbi. Nya rön kan ändra vår bild av skeendet. Detta är en fiktiv berättelse om Lurö kyrkas historia. Om hur det kan ha gått till, människorna, hur de levde, tidssituationen.

Med denna bok vill jag öka medvetenheten om den gåtfulla kulturskatt vi har mitt ute i Vänern och öka intresset för den stora och påkostade stenkyrka med absid man byggde där.

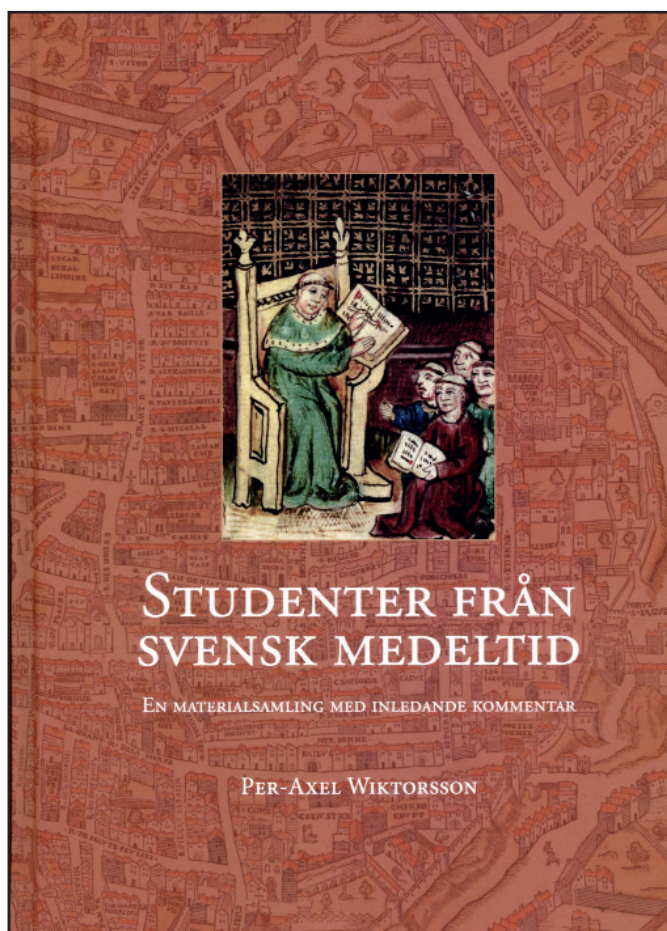
Boken som är i pocket omfattar 141 s. och kan beställas från litenupplaga.se eller forlag@recito.se.

Bengt Wadensjö

Studenter från svensk medeltid

En materialsamling med inledande kommentar av professor Per-Axel Wiktorsson

vänt till Skara, där han omtalas som kanik vid domkapitlet. Mot slutet av 1300-talet var studenterna färre och underhållet blev eftersatt. En uppryckning skedde genom Brynolf Karlsson, domprost i Skara, magister i Paris 1380, prokurator för den engelska nationen 1382, då han av allt att döma undervisade vid den filosofiska fakulteten. Därefter var det tomt med skara-studenter, men husets ägare var väl dokumenterade i Paris: domkapitlet i Skara. I källorna identifierades huset med hjälp av en bild av Jungfru Maria som var uppsatt i anslutning till fastigheten. Under 1390-talet höll fastigheten på att helt förfalla, men den engelska nationen ingrep med upprustning, så att huset kunde hyras ut. Det rådde stor bostadsbrist i Paris. Ytterligare två stift hade också sina studenthem i lärdomsstaden, Uppsala och Linköping.

Studenterna väljer nya universitet

Antalet unga svenskar som kom att söka sig till Paris mellan 1200 och 1500 var minst 400, kanske 500. En högperiod var under 1300-talets första hälft då man räknar med att ett trettiotal svenskar var i staden årligen. Självklart en liten del av alla de studenter som fanns i staden – kanske därför som man startar studenthem för att känna någon hemkänsla i en stad med över 200 000 invånare? Man studerade i huvudsak teologi, filosofi och juridik. Det var ett klart överslag för det kyrkliga. Fram till 1350 har Paris sin storhetstid vad gäller studenttillströmningen. Senare kommer de mer närliggande tyska universiteten att dominera och när vi närmar oss slutet av 1400-talet har Uppsala upprättat sitt lärdomsäte.

Materialsamlingen

Studiet av den svenska medeltiden syftar i allmänhet till att identifiera drivkrafterna bakom den tidens kulturella och samhällsliga utveckling. En ofta förbisedd drivkraft härvidlag utgjordes av de svenskar som besökte de medeltida universiteten och de impulser som dessa personer tog med sig tillbaka till vårt land efter studiernas slut. Tidigare arbeten i genren har i regel fokuserat på ett universitet (eller ett stift) i taget. Här tas ett samlat grepp på materialet för att belysa helheten.

De kategorier som härvidlag tas i beaktande är svenskar som omtalas som

- 1) universitetsstuderande, omnämnda i olika universitetsmatriklar,
- 2) bärare av akademiska titlar: baccalaureus, magister, doktor, professor samt
- 3) ägare eller tillskyndare av skrifter med ett i någon mening vetenskapligt innehåll.

Utländska studier

Uppsala universitet grundlades 1477. Innan dess fanns ingen universitetsutbildning i vårt land. De som ville läsa vidare efter djäkneskolorna och skaffa sig en akademisk examen fick ta sig till någon av de universitetsstäder som fanns på kontinenten. Paris var den dominerande lärdomsstaden mellan år 1200-1500. Innan 1347 då Karlsuniversitetet grundades i Prag fanns inget universitet på den europeiska kontinenten norr om alperna.

Studier var nödvändiga för de kyrkliga ämbetena som växte fram i takt med att domkapitlet etablerade sig i stiftet. Det var förstås denna möjlighet till avancemang inom den kyrkliga hierarkin som drev studenterna den mödosamma och farliga vägen till Paris. En del av dem kom att stanna länge. Biskop Brynolf Algotsson (död 1317) från Skara blev kvar i 18 år och tillägnade sig en stor lärdom som han sedan omsatte i praktiken som biskop i Skara; liturgi, juridik, arkitektur, prästutbildning m.m.

Kollegium för studenter från Skara i Paris

Under 1290-talet förvärvade Hemfast, kyrkoherde i Falköping och student i Paris, en fastighet på Clos-Bruneau, mitt i latinkvarteren på vänstra stranden. Fastigheten anslogs till studenter från Skara stift i början av 1300-talet, då Hemfast, sedan han blivit magister vid den filosofiska fakulteten, åter-

Studenter från svensk medeltid

Johan Ödulfsson (Skara, Uppsala)
Magister 1266, kanik i Skara 1266, sedan ärkebiskop.

Det är omkring 1500 personer, som på detta sätt presenteras i var sin artikel i arbetet. Varje artikel består i regel av a) en kort beskrivning av personens akademiska och efterakademiska insatser, b) belägg där personens akademiska verksamhet på något sätt berörs samt c) litteraturuppgifter om personen i fråga. I ett inledande avsnitt av arbetet fokuseras främst på tre saker: I) studenternas resvägar och resesätt, II) uppgifter om studenternas resällskap, bestående av grupper av män, som anlände till de olika universiteten och i vilken mån dessa grupper (eller delar av dem) fortsatte att hålla samman samt III) uppgifter om hur man använde sina akademiska titlar efter det att de akademiska studierna var avslutade och man hade återvänt till hemlandet.

Materialsamlingen gör inte anspråk på fullständighet. Material tillhörande en person kan vara uppdelat på flera personer, där identifieringen är osäker.

Per-Axel Wiktorsson

Boken omfattar 612 s. och bunden i hårdband. Pris 250 kr.

Undertecknad, professor i historia vid Lunds universitet, med en omfattande forskning och publicering om svensk medeltid, får härmed avge följande yttrande:

Till något av det mest värdefulla och användbara som en historiker kan bruka i arbetet med att belysa och tillgängliggöra vårt medeltida politiska, religiösa, ekonomiska och allmänskulturella arv hör källpublikationer och vägledningar till det ofta svårigenomträngliga källmaterialet – svårtillgängligt såväl till följd av språket (ofta latin) och handskriftsstilen som till följd av belägenheten i specifika arkiv och bibliotek. Därför är det av största vikt att ansträngningar syftande till att redigera källor och göra sammanställningar av sådant material uppmärksammas och gynnas. Föreliggande arbete av Per-Axel Wiktorsson är ett praktexempel på dylik möda: en genomgång och presentation av samtliga svenska studenter under medeltiden, med redogörelser för geografisk härkomst, resvägar, resällskap, karriärer, etcetera. Värdet av denna samlade kunskap är svårt att överskatta: det var i mångt och mycket dessa studenter som bibringade Sverige de impulser som omformade landet och dess samhälle på ett sådant vis att vår nation idag räknas som en del av Västeuropa. Inalles rör det sig om omkring 1 500 personer, vilka presenteras i var sin artikel. Varje artikel består av en beskrivning av personens akademiska och efterakademiska insatser samt käll- och litteraturuppgifter om personen ifråga.

Jag kan å det varmaste anbefalla stöd till den utgivning av materialet som Skara stiftshistoriska sällskap nu planerar. Publiceringen är en välgärning som svensk historisk forskning kommer att ha nytta av för lång tid framåt

Dick Harrison

Medeltida undervisning

Vänersborgs kyrkas död- och begravningsbok 1690-1700

1925 utkom *Vänersborgs kyrkas död- och begravningsbok 1690-1700*. Utgiven och med anmärkningar försedd. Boken som trycktes i 200 ex. omfattar 99 s. och är utgiven av Bertel Hallberg.

Hallberg var född i Vänersborg 1886 och blev efter juridiska studier i Uppsala borgmästare i Linköping 1938. Han avled 1953 och är begravd på Strandkyrkogården i Vänersborg.

Sin födelsestads historia har han skildrat i bland annat *Om staden Brätte i Västergötland* (1922), *Vänersborgs kyrkas död- och begravningsbok 1690-1700* (1925) och *Claudius Kloot. Biografiska anteckningar om en svensk rättslärd* (1934).

Boken om Vänersborgs kyrkas död- och begravningsbok 1690-1700 behandlar den enda av Vänersborgs äldre kyrkböcker som undkom den stora eldsvådan 1777, då sextio av stadens bäst bebyggda gårdar samt kyrkan brann ner.

Nästa församlingsbok sträcker sig från år 1776 och troligtvis är de första årens noteringar en rekonstruktion ur minnet eller efter bevarade anteckningar. En notis i den äldsta kyrkboken pekar på att en äldre kyrkbok funnits. Tyvärr är den *förlorad och hur långt den sträckte sig bakåt i tiden är heller inte känt*.

Att föra kyrkbok

Att föra kyrkböcker är något som prästerskapet gjort sedan långt tid tillbaka. Redan ärkebiskopen Olaus Martini (1557-1609) meddelar i en synodalordning för ärkestiftet 1608 att

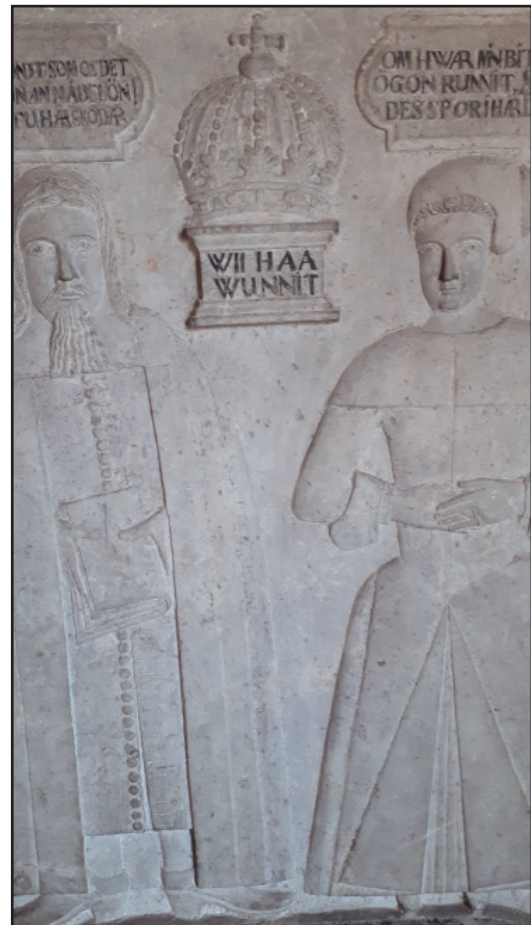
det var en skyldighet för prästerskapet att upprätta dop-, vigsel- och dödböcker. Det blir dock inte något allmänt förekommande innan Kyrkolagen 1686 i kap. 24 § 8 noga meddelar föreskrifter om förändret av kyrkoböcker. I dessa skulle även en hel del andra uppgifter nedtecknas såsom kyrkans inventarier och sockenstämmornas olika beslut.

Kyrkolagens uppmaning och stadgar följs av Andreas Rhodin som är kyrkoherden i Vänersborg år 1690. Kyrkboken som börjar detta år är upplagd efter Kyrkolagens föreskrifter. Den är indelad i 12 avdelningar med olika rubriker. Den elfte avdelningen är död- och begravningsboken för åren 1690-1700.

Prästsläkten Rhodin

Andreas Rhodin föddes i Råda utanför Lidköping 1649 och han var son till kyrkoherden Ingeld Rhodelius. Prästsläkten Rhodin var kyrkoherdar i Råda församling i fem generationer under 130 år och som det står på en gravsten i Råda kyrka, de hade varit ”i samma skafferii”.

Andreas Rhodin blev student i Uppsala 1669. År 1677 är han med om ett slagsmål där han dödar en gesäll. Han blir satt i fängelse på Uppsala slott men lyckas med hjälp av slottsfogdens dotter Catarina Thegner fly och återvänder hem. Hon blir senare också hans hustru och tillsammans får de fem barn.

En av prästsläkten Rhodins gravstenar i Råda kyrka.

Kyrkoherde i Vänersborg

1668 blir han sekreterare och bibliotekarie på Läckö slott och blir så småningom även benådad och kan återvända till Uppsala. Här fullföljer han sina studier och blir filosofie kandidat 1679 och adjunkt i filosofi 1680. Han prästvigs av biskop Gezelius i Stockholms Storkyrka 1680. År 1682 får han fullmakt på Vänersborgs pastorat och tillträder året därpå. I Vänersborg stannar han till 1700 då han blir kyrkoherde i Skövde. Under denna tid är han vid ett flertal tillfällen riksdagsman och även prost. Han dör av slag 66 år gammal 1715. Herdaminnet säger att han var ”en grundlärd, skicklig och vältalig man”.

Rhodins anteckningar ger en inblick i en småstad i slutet av 1600-talet. Invånarantalet är ungefär 1000 personer. De döda är ibland nämnda med sina öknamn eller med andra omskrivningar. De som berett sig inför döden noteras, likaså de som varit ihärdigt obotfärdiga. Även de små dödfödda barnen nämns. Intressant är att se hur många som jordats inne i kyrkan eller på kyrkogården utanför. Dödsorsaken är i många fall angiven. Ibland är det opreciserade dödsorsaker som ”svår sjukdom”, ”hastig död” eller ”slag”. Men här finns också antecknat olyckshändelser, mord och självmord.

Ett mord finns med i anteckningarna

Ett mord beskrivs i boken. Det var Anna Warfware som den 14 april 1691 blev mördad av en soldat vid namn Börge Algotsson. Han mördade henne på vägen in från Rånnum. Hans byte blev 4 2/6 öre och pant som hon skulle ha för att köpa spannmål. Panten sålde han senare. Mördarens hustru var en skeppares dotter, ”en ärlig och gudfruktig ung kvinna” ... ”Mördaren sattes på 5 stegel vid Brätte.” I slutet av samma år anger dödsboken ”Soldaten mördarens Börge Algotssons Lilla son Börge d ... Dec. döder.”

Rhodin får också skriva in en släkting i dödsboken. Det är cappelanen och skolmästaren i staden Petrus Nicolai Rhodin som var son till prästen i Råda Nils Rhodin. Han dog av ”en starck fläckfeber” den 14 augusti 1698 och begravdes i sin svärfaders, kyrkoherden i Vänersborg Lars Scarins grav vid altaret intill östra gaveln i kyrkan.

40 gravar i Vänersborgs kyrka

I anteckningarna kring begravingar anges 40 olika gravar i kyrkan som någon äger. Under de 10 år som anteckningarna förs är det 65 personer som begravts i dessa. Det är noterbart att det inte bara är familjemedlemmar till en gravägare utan också andra som bereds plats. Ibland nämns att någon är begravd i en grav för att sedan kunna begravas ute på kyrkogården. Det handlar om vintertid och svårigheter att gräva. Då kunde man ”låna” en grav i väntan på tjänligare tider.

Stöltenhielm

En av de mest kända personer som nämns i dödboken är Pehr Stöltenhielms änka Anna (född 1621) som begravdes den 30 november 1690 i kyrkan. Det anges att hon ”ligger hos sin man och sahl. Herre i grafwen under fanerna, intill södra muren uthi Choret n:o 5”.

Pehr Stöltenhielm var född i Örebro 1610. Han blev Övers-teljtnant och kommandant i Vänersborg och dess kringlig-gande skansar 1646, adlad 1649 och död 1668 i Vänersborg.

”Han blev åtskilliga gånger kväst och sargad, särskilt vid belägringen av Landsberg, där han miste sitt vänstra ben och måste sedan gå på stylta. Fick då han adlades, både namn och vapen därefter, nämligen i skölden, som är blå, ett svart träben och låret med en röd hosa (= byxa) samt omkring detsamma ett bart svärd och en kanon, korsvis ställda, omgivna av fyra lod eller kulor.”

Vänersborgs kyrka i vinterskrud.

Först och sist i boken

Den första person som är antecknad i död- och begravningsboken 1690 är ”Scholemästarens, Hr Jacobi Gothilandri dotter Sara, 10 veckor gammal, begrafz i Kyrkan uthi Sahl. Påwel Fintzlers graf, på stora gången n:o 16 d. 7 febr.” Den sista anteckningen från år 1700 gäller ”Sahl. Tullnärens Krabbens Enckia, hustru Britta Wassenia, Sahl. Pastoris Hr. Swens i Wassenda dotter, 75 åhr gammal, förståndig och innerligen Gudsälskande menniskia, länge af ålderdomssvaghet wid sängen liggande, blef döder d. 17 Martii efter god beredelse och i en söt sömpn.”

Johnny Hagberg

Ett ädelt och kostbart verk

Domkyrka i bruk. Biskop Marika Markovits predikar för första gången från domkyrkans predikstol den 21 januari 2023.

Foto: Carl-Johan Ivarsson.

Linköpings siluetten har förändrats. När detta skrives är hela domkyrkotornet inklätt i byggnadsställningar. Våra stora domkyrkor är imponerande historiska monument men de kräver sin kostbara vård. I Linköping skall ca 1000 kalkstenar bytas ut och hela kopparplåten på tornspiran skall bytas ut. Arbetet skall vara klart 2025.

Linköpings domkyrka är kanske den av de stora gotiska katedralerna i Sverige som är mest välbevarad – även om domkyrkotornet i sin nuvarande skepnad är från 1886. Om den är ”antagligen Sveriges vackraste katedral” som församlingen skriver på sin Facebooksida är väl mer en smaksak.

Katedralen är på många sätt Linköpings hjärta. Staden vid Stångån har växt sig till en ”liten storstad” men fortfarande är skola (universitet), kyrka, länsförvaltning och militären centrala i staden.

Om domkyrkan man läsa i en alldeles nyutkommen bok: *Ett ädelt och kostbart verk. Linköpings domkyrka*. Utgivare är domkyrkoförsamlingen själv. Boken presenterades i januari 2023, när stiftet mottog sin nya biskop Marika Markovits. Den fogar sig till en rad av böcker om domkyrkan, delvis finansierad av Risbergska fonden som vi skall återkomma till.

Detta är en verklig praktbok med över 400 fotografier tagna av Jonas Sällberg. Huvudförfattare är Monika Minnhagen Alvsten och Stefan Hammenbeck, men det finns också kortare bidrag av Magnus Bäckmark (heraldik) och Niclas Fredriksson (orglar). Förr och nuvarande domprosten har skrivit förordet, och boken avslutas med några texter av domkyrkokaplan Christer Staaf och nyligen avlidne biskop Martin Lönnebo.

En rad av böcker, skrev jag. Om det är något som saknas i boken så är det en litteraturlista, men forskare som Johnny Roosval och Axel Romdahl har ägnat sig åt denna domkyrka under första halvan av 1900-talet. Landsantikvarie Bengt Cnattingius livsgärning som utforskare av de östgötska kyrkornas historia kröntes 1987 med utgivningen av två volymer

om domkyrkan i Sveriges kyrkors serie. En volym om inredning och inventarier kom 2001, med Åke Nisbeth och Inger Estham som huvudförfattare.

Så kom en praktbok, *Katedralen i Linköping*, även denna med Jonas Sällbergs bilder och text av Gunnar Lindqvist 2001.

Nu är det alltså dags igen, och för detta kan vi alltså tacka Risbergska fonden, den märkvärdiga fond som grundades av lektorn Bernhard Risberg (1862–1947). Donators tanke var att fonden skulle användas till glasfönster i kyrkans östfönster. Genom god förvaltning kunde fonden tillväxa åtskilligt till dess att Lisa Bauers Mariafönster invigdes 1998. Så har också fonden kunnat användas för andra konstnärliga utsmyckningar, textilier, silver, nytt centralaltare, Frälsarkransvandringen m.m.

Dessa utsmyckningar, naturligtvis tillsammans med Henrik Sørensens altarmålning och Märta Afzelius bildvävnader gör att domkyrkan besitter en skatt av modern kyrkokonst.

Då har vi heller inte nämnt Maarten van Heemskercks altartavla – som inte prytt högaltaret sedan den beryktade ”storstädningen” i början av 1800-talet – och den magnifika predikstolen.

Det senaste tillskottet är så nytt att det inte hann komma med i boken – tavlor med listor på biskopar och domprostar som invigdes i mars 2023.

Allt detta förmedlas i både bilder och texter på ett så överflödande rikt sätt att det är svårt att göra boken rättvisa i en sådan här kort recension. Att bläddra i boken är en njutning! Boken har mycket att ge både den som besöker katedralen ofta, och den som bara kommer dit en gång i livet.

Boken har också ett personregister – utmärkt!

Carl-Johan Ivarsson

Vad ett herdaminne kan berätta

1853 utkom i Umeå Isak Grapes *Minne af Presterskapet i Lappmarks-Församlingarna inom Hernösands Stift*. Det är första gången någon sökt samla ihop de anteckningar och minnen som fanns rörande kyrkans verksamhet i det då benämnda "Lappmarken." Det hade vid denna tid gått 70 år sedan Härnösands stift avskildes från Uppsala Årkestift. Författaren påpekar bristen på arkivmaterial. Därtill hade mycket gått förlorat genom brand. Grape tackar i förordet de "Embetsbröder, hvilka täckts mer eller mindre fullständigt besvara gjorda förfrågningar".

Herdaminnets omfattar 102 s. förutom omslag och betraktas som en ytterst rar skrift. En Faksimilutgåva utkom 1982 med titeln *Lappmarkens herdaminne*.

Jag skall i denna artikel koncentrera mig och lyfta fram några intressanta präster som verkat i Lycksele Lappmark.

Församlingen var kapell eller Annex under Ume Lappmark till 1673. Den första kyrkan skall ha byggts omkring 1600 och en ny byggdes 1737 och 1799. Bland Pastorer märks:

Olof Graan Stefanson som var född i socknen av samiska föräldrar. Han blev skolmästare i Lycksele 1657 och fick fullmakt att vara Förste Pastor i Ume Lappmark 1673. Om honom skriver Konsistoriet i Härnösand:

Umeå har nu fått en infödd Lapp till Rectorem Scholae och Pastorum uti Hr. Olaum Steph. Graan, som in illa gente förer ett rart dygdeleverne, har under sig en annan Komminister och född Lapp, som älskar sitt modersmål.

Graan lät trycka "Korta och enfaldiga frågor samt svar aff Theaauro Catechetico sammanhämtade för Lappanes ungdom uti Lycksele Lappmark, på Lappska tungomålet förvärdt och sammanfattat af Graan, Verb. div. Comministro; p.t. Pedagog, Stockholm 1668".

Han dog 1690 och en dotter gifte sig med hans efterträdare

Magnus Bång. Då denne avled 1699 blev Graans son **Nils Graan** pastor i församlingen 1701. Han var född 1660 och avled 1714. Efter honom kom hans son **Olof Graan** att ta över tjänsten 1715. Han var född 1688 och stannade här till 1739 då han blev kyrkoherde i Neder-Kalix. Han avled 1759. I Visitations-akter för Lycksele församling noteras om honom att han:

med trohet och ospard flit skött sin tjenst, två gånger om året rest från kåta till kåta, hushåll från hushåll och med stor verdermöda och olägenhet vistas i vilda fjellen för att informera sina åhörare i deras Christendomstycken, hvadan och desse sjelfkräffandes levererat sina spåtrummor i sin Kyrkoherdes händer.

De tre generationerna Graan verkade tillsammans under 81 år i församlingen.

Johnny Hagberg

Margareta Jansson

Den 14 april 2023, en vecka före sin 90-årsdag, avled Margareta Jansson, Skara. Hon var under lång tid sällskapets kassaförvaltare och registerhållare. Som sådan utförde hon ett perfekt arbete. Hon lämnade dessa uppdrag vid årsmötet den 9 april 2016.

Margareta knöts till sällskapet i samband med sin pensionering från Radiumhemmet i Stockholm då hon också flyttade till Skara. Hon var västgöte, född i Tibro där också hennes grav nu finns. Margareta var en flitig föreningsmänniska och med i många föreningar där hon också tog ett stort ansvar.

Styrelsen minns med stor tacksamhet hennes stora arbetsinsats och trofasthet i allt detta.

Styrelsen

Årsmötesreferat den 28 maj 2023

Trettiotva medlemmar mötte upp till årsmöte i Od den 27 maj med försommarfika, miniföredrag och besök på Crea Diem Bokcafé. Det blev en solig dag som kom att koncentreras kring bygdens store son Andreas Olavi Rhyzelius.

Årsmötet inleddes med diktläsning och pianospel av Åke Larsson och följdes av en andakt ledd av Lena Maria Olsson Floberg och orgelmusik med Karin Nelson. Årsmötesförhandlingarna bjöd på små förändringar från föregående år. Styrelsen kvarstår i sin helhet med Johnny Hagberg som ordförande. Lars Berg har av sagt sig omval som revisor och ersätts med Mats Edström. Kassaförvaltare, övriga revisorer, ersättare och valberedning omvaldes av årsmötet.

Sällskapet tackade genom Lena Maria Floberg ordförande Johnny Hagberg med blomsterbukett för det hängivna arbetet under året som gått.

I verksamhetsberättelsen kunde vi utläsa att sällskapet givit ut fyra medlemsblad och fyra böcker under föregående år, och fler projekt pågår. Styrelsen vill uttrycka sällskapets djupa tacksamhet för alla välvilliga ekonomiska bidrag som möjliggör verksamheten. Styrelsen vill också tacka författare och forskare för fruktbara samarbeten, samt inte minst rikta ett särskilt tack till Skara stift, Missalestiftelsen och Föreningen för Västgötalitteratur. Dessa samarbeten har resulterat i flera intressanta och värdefulla projekt.

Efter årsmötesförhandlingarna inbjöds till försommarfika med en välsmakande kaka och ostsmörgåsar toppade med violer. Efter kaffe och trevliga samtal kring borden gavs en stund att utforska Crea Diems bokcafé med bokbutik.

Föredragen kretsade kring Andreas Rhyzelius (1677-1761) liv och verk, alltifrån uppväxten i Od till tiden som biskop i Linköpings stift. Vi fick lyssna till ett kåseri om Rhyzelius i unga år, därefter en redogörelse för Rhyzelius intellektuella intressen och bokutgivning, som avhandlade så vitt skilda ämnen som åskedunder, borgar, medeltida kloster och slutligen en biskopskrönika. I denna krönika kan man bland annat läsa om den tjuvaktiga biskop Rudolphus av Skara som på 1300-talet skickade över föremål av silver och guld från Skara domkyrka till släkten i Tyskland, inget vackert eftermäle precis. Föredragen avslutades med en berättelse ur Rhyzelius egna självbiografiska anteckningar, en dagbok om anmärkningsvärda händelser i hans liv. Till dessa händelser hör en anteckning från 1760 då Rhyzelius vid 83 års ålder visiterade 17 pastorat och invigde två nya kyrkor. Vi tackar Gerd Ljung-

Gerd Ljungkvist Persson, Johnny Hagberg och Carl-Johan Ivarsson
Foto: Helena Långström Schön

kvist Persson, Johnny Hagberg och den för dagen inlånade föredragshållaren från Linköpings stiftshistoriska sällskap, Carl-Johan Ivarsson, för att ni delade med er av er kunskap.

Efter årsmötets slut kunde den som ville stanna kvar på visning av kyrkans historia och spännande inventarier, däribland en ornerad medeltida dopfont, en medeltida Maria-skulptur i trä och de porträtt som Rhyzelius bidragit med. Vi vill rikta ett särskilt tack till Gerd Ljungkvist Persson för alla hennes förberedelser inför årsmötet och för det sätt hon sedan tog emot oss och gjorde dagen i Od till en fin upplevelse.

Förra året Husaby, detta år Od, frågan är var vi har nästa årsmöte? Skara stift är stort och det finns mycket att upptäcka och samlas kring. Kom gärna med idéer. Väl mött 2024!

Helena Långström Schön

Det felaktiga påståendet om en påvlig helgonförklaring av prästen Nils i Edsleskog – Historik

Inledning

Här följer en utlovad fortsättning i anslutning till min förra artikel *Påvebrevet 1220 till biskopen i Skara om prästen Nils*, vilken ingick i sällskapet *Medlemsblad 2022 nr 3*. Det var redaktör Johnny Hagberg, som hade tillfrågat mig om ett sammandrag av min artikel *Historieskrivningen om den medeltida helgonkulten i Edsleskog – med särskild granskning av påvebrevets innebörd*, vilken publicerats i *Hembygden 2022*, Årsbok för Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund.

Den nämnda artikeln i *Hembygden* var i sin tur en reaktion från min sida på en artikel hösten 2020 av professor em. Bertil Nilsson: *Prästen Nils och kyrkan i Edsleskog*. Denna publicerades först i *Medlemsblad 2020 nr 3* och återkom i rättad form i *nr 4*. Nilsson framförde starkt *kritiska* synpunkter på vissa inslag i historieskrivningen om lokalhelgonet Nils i Edsleskog. Den viktigaste kritiken var riktad mot påståendet, att påven enligt brev 1220 till biskop Bengt (d. y.) i Skara skulle helgonförklarat den mördade prästen Nils. Min artikel i *Medlemsblad 2022 nr 3* var avgränsad till att framföra en samlad analys och *förslag till tolkning* av innebörderna i påvebrevets olika delar. Målsättningen var, att försöka få till stånd en sakligt korrekt läsning och förståelse av *hela* påvebrevet. Jag gick ej då närmare in på historiken över hur den felaktiga uppfattningen om en påvlig helgonförklaring av prästen Nils hade uppkommit, men lovade att återkomma i *Medlemsblad* om detta ämne. I föreliggande artikel blir det en genomgång av denna historik – med en viss komplettering. Även relevanta delar av Bertil Nilssons framställning och synpunkter kommer att refereras. En basal information: Det medeltida Skara stift bestod geografiskt i stort av de områden, som de nuvarande landskapen Västergötland, Dalsland och Värmland omfattar. Därtill ingick Mo härad då i Västergötland (nu i västra Småland).

Kort historik över ortsidentifikationen

I det aktuella påvebrevet, utfärdat i Rom den 4 november år 1220, anges prästen Nils ha blivit mördad på ett ohyggligt sätt, då han var på väg till en sjuk med Kristi lekamen (DlsD 10, SDHK 388). I brevet omnämnes, att en kyrka börjat byggas i stiftet till ära för Gud och prästen Nils. Av brevet framgår således endast Skara stift som ort för dessa händelser. Forskningen har emellertid så småningom mer precist kunnat identifiera orten för mordet och kyrkobygget så som Edsleskog.

År 1962 hade Anders Edestam ett bidrag *Sanct Nicolaus och Edsleskog*, som fanns med i *Karlstads stifts Julbok 1962*. Han behandlar där i princip samtliga olika slag av relevanta källuppgifter – påvebrevet 1220, de övriga medeltida dokumenten, bl. a. om den s. k. Nicolauspenningen, och den lokala traditionen genom Nils Hesselgren, 1672, och dennes son Lars Hesselgren, 1718, om en mördad präst Nils

i Edsleskog. Edestam visar i sitt bidrag, att den i påvebrevet omnämnde mördade prästen Nils *otvetydigt* är densamme prästen Nicolaus, som förekommer i den lokala traditionen i Edsleskog, och där en helgonkult utvecklades. Det kyrkobygge, som omnämnes i påvebrevet, handlar således om kyrkan i Edsleskog. Genom detta Edestams arbete kan man säga, att året 1962 var ett *genombrottsår* för forskningen om helgonkulten i Edsleskog. Hans slutsatser har sedan anammats av andra forskare, bl. a. av Tryggve Lundén i dennes böcker om svenska helgon (1972/1973 respektive 1983).

Av Nilsson kritiserade texter

I sin artikel hösten 2020 skriver Bertil Nilsson, att mycket är och kommer att förbli höljt i dunkel både vad gäller Nils och kyrkan i Edsleskog och med emfas, att: ”En del vet vi, och en del annat har varit föremål för spekulationer eller direkta missuppfattningar som i flera fall oreflekterat har förts vidare och som bör tonas ner betydligt eller undvikas helt.”

Den viktigaste kritiken riktades mot några påståenden om, att påven enligt brev 1220 till biskop Bengt (d. y.) skulle ha innebörden, att den mördade prästen Nils hade helgonförklarats *av påven*. Nilsson citerar och kritiserar bl. a. följande tre texter, där påvens brev tagits till intäkt för, att prästen Nils helgonförklarades genom brevet. Nilsson citerar enligt nedan (med Nilssons parentetiska inskott):

- På informationstavlan vid Sankt Nicolai källa: ”påven Honorius [kallar] den svenska prästen för salig Nikolaus. Detta är den första helgonförklaringen av en svensk,”

- På hembygdsföreningens hemsida: ”... *formuleringarna innebär i princip den lägre graden av helgonförklaring, beatificeringen.*” (Rune Ekre enligt hembygdsföreningens text med kursiv där).

- På sida hos Förvaltning för kulturutveckling på Västra Götalandsregionens sajt (11 juni 2020): ”... den helige Sankt Nils av Edsleskog, [var] Sveriges första officiella helgon som erkändes av påven ...”

Nilsson påtalade, att *ingetdera* av dessa gjorda påståenden kan utläsas av brevet! Han finner det sannolikt, att det är formuleringen i brevet på latin, att prästen Nikolaus var *bone memorie*, vilket översatts med *salig*, som föranlett de nämnda antagandena om helgonförklaring. Denna latinska formulering utgör endast ett standarduttryck för en avliden (se vidare nedan under *Fördjupning* ...). Nilsson skriver vidare att: ”Om påven verkligen hade helgonförklarat honom (kanonisation) eller saligförklarat honom (beatifikation), hade det med säkerhet framgått av hans språkbruk. Dessutom framhöll han ju att han inte hade full klarhet om förhållandena, och då kan dessa knappast ha legat till grund för något så högt syftande som att göra Nils till helgon eller salig i kanoniskrättslig mening.”

Sankt Nicolai källa

På denna plats återfanns hösten 1990 Sankt Nicolai källa. Hit till källan och till Edsleskogs kyrka vandrade medeltidens pilgrimer. Källan ska enligt sägnen ha sprungit fram där prästen Nicolaus mördades, när han var på väg för att ge en sockenbo sista smörjelsen. I ett brev till biskop Bengt den andre, daterat den 4 november 1220 i Rom, kallar påven Honorius III den svenske prästen för salig Nicolaus. Detta är den första helgonförklaringen av en svensk.

Under den katolska tiden passerade mängder av pilgrimer Edsleskog på sin vandring mot S:t Olofs grav och Nidarosdomen i Norge. Även källan och Edsleskogs medeltidskyrka var ett pilgrimsmål i sig. Påven Honorius III gav Skarabiskopen Bengt rätt att ge syndernas förlåtelse till alla som besökte kyrkan. I Skara stift upptogs dessutom en särskild Nicolauspeng som gick till Edsleskogs kyrka.

Vid reformationen fylldes källan med stenar, men rensades på 1700-talet, och användes som vattenhål fram till 1920-talet. I början av 1930-talet drogs en landsväg över källan.

År 1989 började ortsbor och experter från Lödöse museum att leta efter källan. Året därpå hittade de den på 1,5 meters djup nära landsvägen. Resten av den medeltida stentrappan och stenläggningen fanns kvar. Vid utgrävningen sprang en källåder fram, förmodligen den ursprungliga, och källan är åter vattenbärande.

1991
Länstyrelsen/Älvsborgs länsmuseum
Fornlämning nr 30, Edsleskog socken

Den gamla informationstavlan vid Sankt Nicolai källa i närbild.
Tavlan sattes upp år 1991. Foto 20 aug. 2021: Berit Jonsvik.

vidare att: ”Om påven verkligen hade helgonförklarat honom (kanonisation) eller saligförklarat honom (beatifikation), hade det med säkerhet framgått av hans språkbruk. Dessutom framhöll han ju att han inte hade full klarhet om förhållandena, och då kan dessa knappast ha legat till grund för något så högt syftande som att göra Nils till helgon eller salig i kanoniskrättslig mening.”

När uppkom det felaktiga påståendet?

De påståenden i de tre ovan citerade texterna, som Nilsson kritiserar, gäller sammanfattningsvis påståenden om, att man utifrån påvebrevet skulle kunna utläsa, att påven helgonförklarade prästen Nils, att detta skulle vara enligt den lägre graden av helgonförklaring, s. k. beatificering, samt att detta skulle vara den första helgonförklaringen av en svensk – alltså vara Sveriges första officiella helgon som erkändes av påven. Enligt Nilsson kan *ingetdera* dylikt utläsas. Hur har då den felaktiga uppfattningen om en *påvlig* helgonförklaring uppkommit? En undersökning ger vid handen följande.

Den tidigaste texten med felaktigt påstående om *påvlig* helgonförklaring, av de tre citaten, är från informationstavlan vid Sankt Nicolai källa. Nilsson skriver, att hans kritik bl. a. gäller ”delar av innehållet i den idag förmodligen mest lästa texten om prästen Nils, nämligen den som återfinns på en informationstavla från 1991 vid den så kallade Sankt Nicolai källa”. Det andra citatet, vilket är hämtat från hembygdsföreningens hemsida, är i sin tur hämtat från en artikel *Sankt Nikolai källa i Edsleskog*, som Rune Ekre bidrog med till årsboken *Västgöta-Dal 1989/90*.

Min slutsats är, att det felaktiga påståendet om en påvlig helgonförklaring av den mördade prästen Nils i Edsleskog uppenbarligen först har framförts av Rune Ekre i artikeln 1989/90. Någon tidigare, som fört fram något sådant påstående, har jag ej kunnat finna. Texten på informationstavlan vid Sankt Nicolai källa är underskriven av Länstyrelsen/Älvsborgs länsmuseum. Jag förutsätter, att tavlans text är författad av Ekre.

Hur tillkom missuppfattningen?

Ekre börjar den nämnda artikeln 1989/90 med att citera Trygve Lundéns översättning av hela påvebrevet (Lundén 1983, s. 160). Efter detta citat skriver Ekre bl. a., att ”brevet kan uppfattas som den första påvliga helgonförklaringen av en svensk, nämligen prästen Nikolaus”. I nästa stycke skriver han, att ”formuleringarna innebär i princip den lägre graden av helgonförklaring, beatificeringen, för prästen Nikolaus”. Detta finns också med på hembygdsföreningens hemsida och är ett av de påståenden, som Nilsson kritiserar.

Dessa Ekres tolkningar, enligt citaten, framför han med hänvisning till Lundéns översättning av påvebrevet i dess helhet. Ekre redovisar emellertid ingen detaljanalys av brevets olika delar eller för en egentlig argumentation och hänvisar ej heller på något sätt till någon forskning till stöd för sin tolkning. De historiska förhållandena med helgonförklaringar i Sverige respektive hos påvemakten centralt tas ej upp till behandling.

Vad jag förstår, är det dessa Ekres påståenden/tolkningar från 1989/90, som gjorts utifrån Lundéns översättning, samt texten på informationstavlan från 1991, som ligger till grund för senare av andra gjorda påståenden, där missuppfattningarna om en *påvlig* helgonförklaring oreflekterat har förts vidare ända fram till i samband med de nya utgrävningarna 2019 i Edsleskog.

Fördjupning om uttrycket *bone memorie*

Lundén översätter påvebrevets inledande ord med: ”Du har, vördade broder, meddelat oss att man i ditt stift börjat bygga en kyrka till Guds ära och för att hedra den i åminnelse salige prästen Nicolaus”. Lundéns översättning med *i åminnelse salige* motsvaras i brevets latinska text av *bone memorie*. Bertil Nilsson påtalar, att *bone memorie* är ett standarduttryck motsvarande svenskans i vår tid ’salig i åminnelse’ utan vidare implikationer, som inte betyder mer än att han var ”i gott minne” bevarad – avliden helt enkelt.

Uttrycket har således ingen som helst helgonindikerande innebörd. Det är vanligt förekommande i medeltida brev och används mycket ofta, när man i ett brev omnämner en avliden person. Det är en upplysning om, att en viss person, som nämns i ett brev, är avliden. På Riksarkivets hemsida finns Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev (SDHK) fritt tillgängligt för sökning. En sökning i textfältet på ”bone memorie” gav 459 träffar och med stavningen ”bonae memoriae” 30 träffar, vilket

En sökning i textfältet på "bone memorie" gav 459 träffar och med stavningen "bonae memoriae" 30 träffar, vilket sammantaget blir 489 träffar (sökning hösten 2020). Om vi begränsar oss till perioden 1151-1350 blev det totalt 293 träffar. Av detta framgår, att uttrycket *bone memorie* är vanligt förekommande. Det finns även en hel del påvliga brev, som innehåller uttrycket. Andel brev, där uttrycket förekommer av antalet totalt i SDHK registrerade brev, är 4,6 % i genomsnitt för perioden 1151-1350.

I *Glossarium till medeltidslatinet i Sverige* översätter Ulla Westerbergh uttrycket *bone memorie* med två varianter: *i gott minne bevarad* respektive *välsignad i åminnelse* (Westerbergh 1969, s. 102). Hon redovisar uttrycket under uppslagsordet *bonus*, vilket är ett adjektiv med betydelsen *god, bra, av god beskaffenhet*. Om Tryggve Lundén hade översatt uttrycket i enlighet med någon av Westerberghs båda varianter – *i gott minne bevarad* eller *välsignad i åminnelse* – i stället för med *salig i åminnelse*, så är det nog troligt, att Rune Ekre inte gjort misstaget, att utifrån Lundéns översättning av påvebrevet tolka detta brev så som motsvarande en *påvlig* helgonförklaring. Eva Odelman översätter uttrycket i påvebrevet på likartat sätt som Lundén med "prästen Nils, *salig i åminnelse*" (DlsD nr 10). Även i översättningen till modern danska av medeltidsbrev i verket *Danmarks Riges Breve* (DRB) översätter man allmänt uttrycket *bone memorie* på motsvarande sätt med ett *salig Ihukommelse*.

Egentligen är, vad jag förstår, översättningen av uttrycket *bone memorie* med *salig i åminnelse* formellt sett *felaktig*. Men en sådan översättning kan väl med tvekan accepteras under förutsättning att uttrycket ges en allmän innebörd, så som Nilsson påtalar. Men det framstår för mig helt klart som mer lämpligt med någon av Westerberghs båda varianter.

Lundéns översättning med ordet *salig* kan uppenbarligen leda till missuppfattning, när det aktuella brevet rör ett kyrkligt sammanhang – och då särskilt som i vårt fall, när det gäller ett brev utfärdat av självaste påven.

Lundéns översättningar

Tryggve Lundén har gjort översättningar av ett flertal olika helgonrelaterade texter – om helgonkulturer och mirakelberättelser. Det är en stor kulturinsats. Lundéns översättningar har emellertid i flera fall kritiserats av fackmän (Myrdal & Bäärnhielm 1994, s. 9 och 125). Exempelvis har Herman Schück och Jan Liedgren fört fram specificerad kritik (Schück 1964, s. 206 ff.; Liedgren 1964, s. 130).

Lundéns många bokutgåvor och tidskriftsartiklar med översättningar av diverse medeltida latinska texter har trots nämnda kritik från fackmän ändå haft stor betydelse genom sitt tillgängliggörande av texter för både den intresserade allmänheten och för forskningen. Men det är självklart, att man i samband med ett visst forskningsärendet måste vara uppmärksam och försiktig och inte okritiskt "köpa" Lundéns översättning rakt av – exempelvis så som i vårt fall med översättning av det nämnda påvebrevet 1220.

Ekres insatser för Edsleskog

Undersökningen har således gett vid handen, att påståendet om *påvlig* helgonförklaring först framfördes av Rune Ekre i en artikel 1989-90. Ekre hade kommit fram till sin uppfattning utifrån Tryggve Lundéns översättning (1983) av påvebrevet och därvid tydligen tagit särskilt intryck av översättningen av det latinska uttrycket *bone memorie* med *i åminnelse salige*.

En ny informationstavla blev uppsatt till 4 november 2020, på 800-årsdagen av påvebrevet, vilken placerades vid gamla kyrkogården på vilken lämningarna efter Edsleskogs gamla medeltida tegelstenskyrka finns. Fotot visar den nya tavlan i sin miljö. Det tillfälliga vita spjälstaketet inne på kyrkogården omsluter utgrävningsområdet. I tavlans text framförs bl. a. reviderat, att prästen Nils aldrig blev helgonförklarad av påven och att Nils var ett lokalhelgon. Foto 20 aug. 2021: Berit Jonsvik.

Denna Lundéns översättning framstår, som sagt, som olämplig och egentligen formellt sett felaktig. Detta var en väsentlig bidragande orsak till Ekres misstag i hans tolkning av påvebrevets översatta text. Jag betecknar misstaget som ett *olycksfall i arbetet*. Ekres primära arkeologiska uppdrag, som han redovisade resultatet av i den nämnda artikeln, gällde att lokalisera det exakta läget för Sankt Nikolai källa. Grävarbetet kom till stånd på initiativ av och utfördes i samverkan med Edsleskogs hembygdsförening. Uppdraget slutfördes och resulterade i framgång med, att källans exakta läge kunde fastställas.

År 2000 utkom Rune Ekre med en artikel *Tegel i 1200-talet – om innovationen och Dalslandskyrkorna*, vilken ingick i *Hembygden*. Denna ”tegel-artikel” var och är ett mycket viktigt bidrag i rubricerat ämne. Han hade där också med ett fylligt avsnitt om Edsleskog (s. 32–36). Jag noterar, att Ekre ej här återupprepar påståendet om en *påvlig* helgonförklaring av den mördade prästen Nicolaus. Han använder i stället benämningen *lokalhelgon* om prästen Nicolaus på några ställen (s. 32, 35 och 36). Han refererar också till Per Hultqvists betydelsefulla artikel 1996, vilken använder denna benämning. Man kan tolka detta som, att Ekre år 2000 ej längre stod kvar vid den tidigare framförda uppfattningen om en *påvlig* helgonförklaring. Jag känner dock ej till, att Ekre någon gång uttryckligen skall ha framfört någon reservation mot sin tidigare uppfattning om helgonförklaringen. Och den felaktiga informationstavlan vid Sankt Nicolai källa har stått kvar orörd sedan den sattes upp året 1991.

Trots det beskrivna debaklet om helgonförklaringen är det ett faktum, att Ekre har bidragit med mycket betydelsefulla insatser för forskningen om Edsleskog och på många sätt varit en stark inspiratör. Han framförde bl. a. det önskvärda av utgrävningar i Edsleskog. Torsten Fransson skrev t. ex. (Fransson 2003, s. 108; Franssons kursiveringar): ”Vad kommer att hända i framtiden med den gamla kyrkplatsen och vad döljer sig under markytan? Kanske kommer i en avlägsen framtid en utgrävning att ske? En av våra mest erfarna kyrkoarkeologer, Rune Ekre från Lödöse, lär vid något tillfälle ha sagt: *Tänk den som här fnge sätta en spade i marken*. Samma person yttrar vid ett samtal hösten 2002: *Det som gömmer sig under markytan på gamla kyrkplatsen i Edsleskog saknar motstycke i Dalsland*.” Detta uttryckta får vi väl nu uppgradera till: ”Det som har gömt sig under markytan på gamla kyrkplatsen i Edsleskog har visat sig sakna motstycke i det medeltida Sverige!”

Utöver insatserna för Edsleskog och dalsländska medeltida tegelkyrkor är Rune Ekres insatser för historieskrivning om västsvensk medeltid välkända, så som beträffande Lödöseortens historia, mynthistorien och västsvensk borghistoria. Jag har ofta själv haft anledning att referera till Ekre i mina tidigare artiklar i *Hembygden*. Nu senast har också en viktig bok av Ekre – ”Myntboka” – utgivits postumt av Stödföreningen för Lödöse museum (2020): *Om den medeltida myntningen i Lödöse*.

Några avslutande ord

I och med Bertil Nilssons ingripande med hans framförda kritik i sällskapets *Medlemsblad* hösten 2020, bl. a.

särskilt beträffande den felaktiga tolkningen om en *påvlig* helgonförklaring, kan en i några väsentliga avseenden *korrigerad* historieskrivning komma till stånd. Bakgrunden var, att Nilsson uppmärksammat utgrävningarna i Edsleskog och därvid intresserat sig för berörd historieskrivning. Stort tack för visat intresse och framförd kritik!

Den felaktiga informationstavlan vid Sankt Nicolai källa, som har stått kvar orörd sedan den sattes upp år 1991, skall förhoppningsvis kunna få en uppdaterad text under innevarande år.

Referenser (exkl. de ref. som framgår direkt iframställningen)

DlsD = Wiktorsson, Per-Axel & Odelman, Eva, 1996: *Dalslands Diplomatarium*.

Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. Ämål.

Fransson, Torsten (Sammanställt av), 2003: *Edsleskogs socken – från medeltid till nutid. Del 1*. Mellerud.

Hesselgren, Lars N., 1718: *Dissertatio Academica De Dalia. Akademisk avhandling om Dalsland*. Utgåva 1968 med både latinska texten och översättning. Översatt från latinet av Daniel Bergsten och Sven Blomgren med kommentarer och litteraturförteckning av Anders Edestam. Tryckt för Sven Axel Hallbäck av Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. Vänersborg.

Hesselgren, Nils, 1672: *Lovtal över Hesselskog*. (Originalets titel: *Encomium Hessleskogiae Dalensium*.) Översättning från latinet av Sven Blomgren. Inledning och kommentar av Anders Edestam. S. 7–27 i: *Hembygden 1963*. Årsbok från Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. Vänersborg (numera Mellerud). [Den latinska originaltexten finns ej utgiven.]

Hultqvist, Per, 1996: Lokalhelgonet Nicolaus i Edsleskog. Verklighet och tradition. S. 13–64 i: *Hembygden 1996*. Årsbok från Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. Färgelanda (numera Mellerud).

Liedgren, Jan, 1964: Mirakelberättelser och kanonisationsprocesser som personhistoriska källor. S. 126–133 i: *Personhistorisk tidskrift* för 1963. Stockholm.

Lundén, Tryggve, 1973 (Andra utökade upplagan): *Svenska helgon*. Stockholm.

(Avsnittet om Nikolaus på s. 52–54 är, vad jag kan se, i stort detsamma som i boken 1983, där endast några smärre språkliga ändringar gjorts. Nilsson 2020 refererar till Lundén 1973.)

Lundén, Tryggve, 1983: *Sveriges missionärer helgon och kyrkogrundare*. Storuman.

(Kapitlet ’Sankt Nikolaus, präst i Edsleskog i Dalsland’ på s. 160–162.)

Myrdal, Janken & Bäärnhielm, Göran, 1994: *Kvinnor, barn & fester i medeltida mirakelberättelser*. Skrifter från Skaraborgs länsmuseum nr 19. Skara.

Schück, Herman, 1964: (Rec. av) Sankt Nikolaus av Linköping kanonisationsprocess. S. 205–209 i: *Historisk tidskrift* 1964.

SDHK = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev*. (<https://sok.riksarkivet.se/sdhk>)

Westerbergh, Ulla, 1969: *Glossarium till medeltidslatinet i Sverige. Vol. I. Fasc. 2*. Stockholm.

Roland Hammeland

Årsboken HEMBYGDEN kan beställas från redaktör Gudrun Rydberg.

Postadress: Södra Dyreberg 1, 464 66 MELLERUD

Tel.: 0521-340 24 (obs - riktnumret var fel angivet i min förra artikel)

Mobil: 070-374 23 27

E-mail: gudrun.rydberg.le@gmail.com

Pris: 245 kr. Porto tillkommer.

Sommarrea i webbshopen

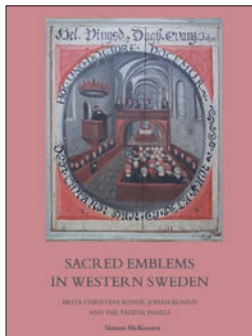
skarastiftshistoriska.nu/butik

Skaramissalet

Studier, edition, översättning och faksimil av handskriften från 1100-talet.

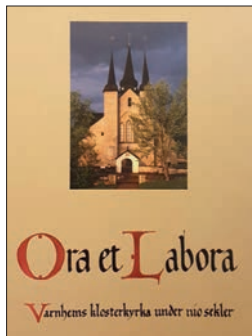
Ord.pris 250,- **NU 200,-**

Sacred Emblems

Simon McKeown
Tädenes kyrka.
In English.
Summary in Swedish.

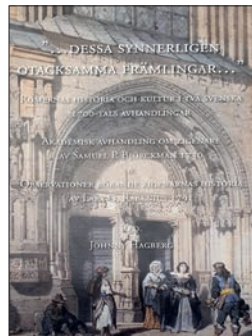
Ord.pris 200,- **NU 175,-**

Ora et labora

Red. Johnny Hagberg
Varnhems klosterkyrka
under nio sekler.

Ord.pris 100,- **NU 75,-**

Dessa otacksamma främlingar

Två 1700-tals-
avhandlingar om
romer.

Ord.pris 75,- **NU 50,-**

Kungsljus

Karl-Erik Tysk
Om kungens besök
i Gammalsvenskby i
Ukraina.

Ord.pris 100,- **NU 75,-**

Stiftspaketet

Församlingliv, präster och diakoner

- Skara stift under 100 år 175,-
- Grenarna är många 150,-
- Föregångare 50,-
- Förvaltare av Guds brokiga nåd 50,-
- Västgötapräster 100,-
- Var trogen intill döden 50,-

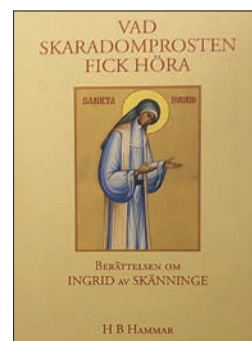
Ord.pris 575,-

HELA PAKETET: 400,-

Matrikel för Skara Trivialschola 1749-1809

Ord.pris 400,-
NU 350,-

Vad Skaradomprosten fick höra

HB Hammar
Historisk roman om
Ingrid av Skänninge.

Ord.pris 100,- **NU 75,-**

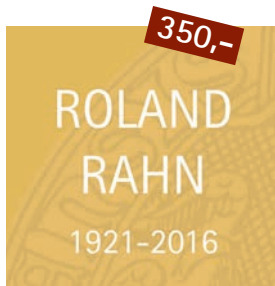
Husabypaketet

Kyrkans takmålningar, ekon från kristnandet och Trosbekännelsen med bilder från kyrkorna på Kinnekulle.

- **Biblia Pauperum** Erik Långström
- **Ekon från Husaby** Bengt Wadensjö
- **Bilder av tron** Markus Hagberg

Ord.pris 375,-

HELA PAKETET: 400,-

Rahnpaketet

Roland Rahns samlade utgivning på Skara stiftshistoriska sälls-kaps förlag.

- **Forna kyrkor i Skara pastorat**
Ord.pris 200,-
- **Märkligt kyrksilver i Skara stifts kyrkor.** Ord.pris 100,-
- **Medeltida Mariaskulpturer i Skara stift.** Ord.pris 100,-

Ord.pris 400,-

HELA PAKETET 350,-

NYUTKOMMET!

Studenter från svensk medeltid

Per-Åke Wiktorsson
Under utgivning. Tillgänglig i webbshopen fr 16 juni. Pris 250,-

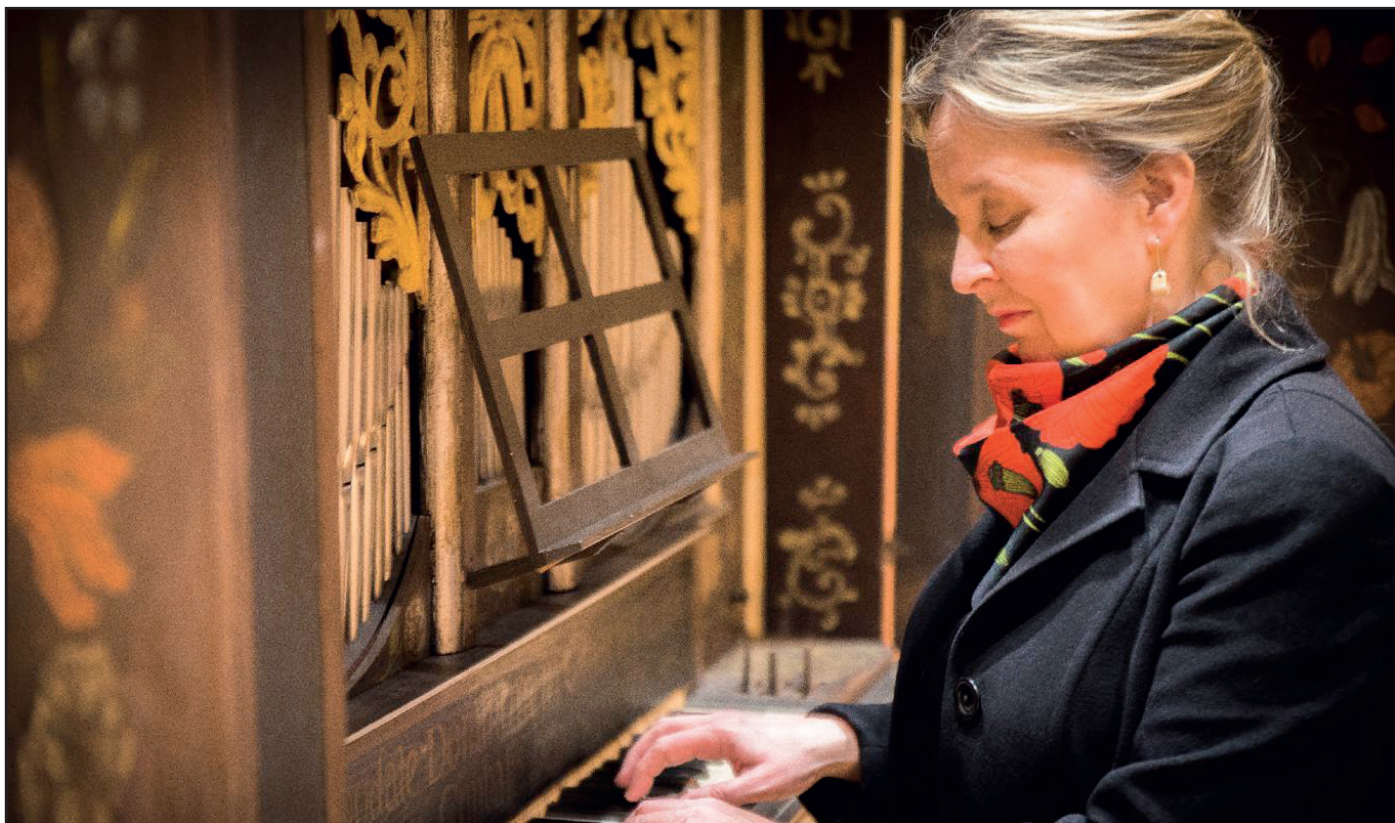
Gravar i Varnhems klosterkyrka

Erling Öhrnell
Pris 100,-

Priserna gäller fram till 31 augusti eller så länge lagret räcker. Stiftshistoriska sällskapets böcker kan också beställas direkt genom ordf Johnny Hagberg, se nedan.

Nelson framför meditativ barockmusik

Karin Nelson framförde en uppskattad orgelkonsert i klosterkyrkan i Varnhem. Foto: Lumière Liinason

Organisten och orgelprofessorn Karin Nelson tolkade barocktonsättare i klosterkyrkan i Varnhem. Konserten hörde ihop med en orgeldag som lyfte fram det pågående projektet med att återskapa Magnus Gabriel De la Gardies barockorgel.

Lördagen den 13 maj anordnades en orgeldag i Varnhems klosterkyrka. Under dagen uppmärksammades det pågående projektet med att rekonstruera greven och kulturmecenaten Magnus Gabriel De la Gardies barockorgel. På 1600-talet lät han helrenovera Varnhems klosterkyrka och i samband med det byggdes en stor barockorgel.

Orgeln var den största i Västsverige och användes under hela tvåhundra år. 1879 valde man att montera ner den och innan den togs bort fotograferades den. Fotot används nu i återskapandet av en barockorgel som så långt som möjligt ska likna De la Gardies exemplar. Förutom fotot finns några få originaldelar från den gamla orgeln att arbeta utifrån. Med projektet vill man skapa en musikalisk scen med rötter i barocken i klosterkyrkan.

Under orgeldagen var de bildhuggare som arbetar med att återskapa orgelns utsmyckningar på plats och visade en del av sina skisser och färdiggjorda sniderier. Bland annat presenterades den nya utsnidade 1,55 meter höga Davidskulpturen i trä som ska kröna den rekonstruerade barockorgeln.

Skulpturen är gjord utifrån ett gammalt fotografi av den gamla barockorgelns skulptur och det är bildhuggaren Olivier Lando Trottein som snidat den. Bildhuggarna Thorleif Aiff och Emilia Lehrgrafven var också på plats och de visade upp en rekonstruktion av Maria Eufrosynes gamla vapensköld samt andra snidade dekorationer som är utmejslade i träslaget lind.

Orgeln ska byggas av den lokale orgelbyggaren Karl Nelson som har sin verksamhet i Lovene och den kommer ha en tids-

typisk stämning. Privatpersoner har bidragit med pengar till projektet, däribland Jan Guillou. Ännu vet man inte när orgeln blir klar, men projektledaren Johnny Hagberg säger att man siktar på att ha något slags ljudande invigning vid advent 2024.

Kulturmecenaten greve Magnus Gabriel De la Gardie lät bygga en stor barockorgel i klosterkyrkan i Varnhem på 1670-talet. Foto: Public Domain

Som en del av orgeldagen gav organisten och orgelprofessorn Karin Nelson en konsert. Nelson är professor vid Norges musikhögskola och i orgel och orgelimpromvisation vid Högskolan för scen och musik vid Göteborgs universitet. Verk av barocktonsättare framfördes på kyrkans kororgel.

Högtidligt fylldes den fullsatta klosterkyrkan av klara orgelklanger. Nelson inledde med Andreas Dübens Praeambulum i a. Dübens var verksam som tonsättare och organist i Stockholm på 1600-talet. De ljusare melodilinjerna gentemot den mörka och varma basen skapade en vacker kontrast.

Under konserten letade sig solljuset in genom de gamla klosterfönstren högst upp i kyrkan, och den historiska kyrkomiljön gav musiken en speciell dekor. Karaktären i de verk som följde varierade från reflekterande och meditativ till mer rörlig och utåtriktad. I den tyske barocktonsättaren Georg Böhms Freu dich sehr, o meine Seele, bjöd Nelson på ett ljust och vackert spel med varierande klang i de högre registren. Nelson avslutade med verk av tonsättaren Dieterich Buxtehude. Skickligt och säkert och med färgrika registreringar framfördes kompositörens variationsrika verk.

Orgelkonsertens program utgjordes av musik från 1600-talet. Musik som passar den framtida barockorgeln.

– All musik som jag spelade var från nordtysk barocktradition och var komponerad av Düben, Buxtehude och Böhm, vilka alla tre var verksamma organister under 1600-talet. Den här musiken kommer att klinga väldigt fint på den nya De la Gardieorgeln som byggs i nordtysk orgelbyggartradition från andra halvan av 1600-talet, berättar Karin Nelson.

*Kung David spelande harpa, en skulptur gjord i naturlig storlek.
Foto: Karin Nelson*

För Nelson var orgeldagen en speciell dag och hon tyckte att höjdpunkten var träskulpturen av kung David.

– Det var en festlig dag, särskilt med avtäckningen av kung David spelande harpa, en skulptur som är gjord i naturlig storlek av bildhuggaren Trottein. Den kommer att placeras högst upp på orgelhuset och är gjord för att ses på långt håll. Nelson tycker att Varnhems klosterkyrka är en speciell spelplats.

– Akustiken i Varnhems klosterkyrka är fantastisk, klangen virvlar runt i valven och ger en sådan värme som fyller kyrkorummet. Det är verkligen en perfekt akustik för orgelmusik. Klosterkyrkans befintliga kororgel kommer från Stockholm. Nelson menar att den passar bra in i kyrkans musikverksamhet.

Foto: Johnny Hagberg

– Kororgeln är byggd av Knut Kaliff och stod tidigare i Immanuelskyrkan i Stockholm men flyttades till Varnhem för några år sedan. Den fungerar fint som en kororgel, särskilt i samspel mellan liturg och församling.

Nelson ser fram emot kombinationen med barockorgeln och kororgeln.

– **Att både få** höra den som soloinstrument, i samspel med andra och inte minst även som gudstjänstinstrument. Jag tror att den kommer att axla alla sina roller på ett utmärkt sätt. Att det finns en fungerande kororgel framme i kyrkan gör att instrumenten kommer att komplettera varandra till hundra procent!

Jenny Ljungkvist

Artikeln tidigare publicerad i Epoch Time Sverige

<p>Musik Andreas Düben: Praeambulum i a</p> <p>Georg Böhm: Freu dich sehr, o meine Seele</p> <p>Dieterich Buxtehude: Ach Herr, mich armen Sünder Vater unser im Himmelreich Praeludium i G</p> <p>Medverkande: Karin Nelson, orgel</p> <p>Plats: Varnhems klosterkyrk</p>
--

Välkommen som medlem!

Det här får du som medlem:
Medlemsblad 4 gånger per år
Inbjudningar till boksläpp
Inbjudan till årsmöte och föredrag
Information och recensioner av böckerna i
webbshop

NYA MEDLEMMAR

Waritu Gedesa Fanaye, Bromma
Susanne Rikner, Göteborg
Johan Wijnbladh, Frösön
Olof Kristenson, Falkenberg
Matz Nilsson, Lundsbrunn
Karin Reboli, Mariestad
Caroline Nordblad, Partille
Christer Säll, Borås
Annelie Ståhl, Falun
Erica Johansson, Forshaga
Sofia Hagberg, Lidköping
Philip Holmberg, Stavsjö
Elisabeth Lindeberg, Lidköping
Camilla Karlsson, Partille
Jonas Lycklund Ljunggren, Alingsås
Henrik Beglert, Nässjö
Erik Martinger, Borås
Johan Lövrup, Alingsås
Kjell Holmström, Billdal
Klas Lindö, Sävedalen
Birgit Andersson, Finnekumla
Joakim Wennberg, Sjömarken
Kerstin Fridefors, Ulricehamn
Thomas Andersson, Göteborg

MEDLEMSINFORMATION

Årsavgiften är 100 kr.
För ständigt medlemskap 750 kr.
Bankgiro: 5812-8166
Swishnummer: 123 303 59 46
BIC=NDEASESS
IBAN: SE94 9500 0099 6026 4841 8420
Anmäl ändrad adress eller titel till register-
ansvarig Ulla Falk, Hattmakaregatan 10,
532 33 Skara, munkgarden@telia.com

Rättelse

I förra medlemsbladet fanns en minnesruna över Bengt Stolt. Tyvärr saknades hänvisning till att delar av denna var författad av Oloph Bexell.

Sveriges stiftshistoriska sällskap möttes i Kalmar

Under två dagar var Skara stiftshistoriska sällskap representerat vid det årligt återkommande stiftshistoriska symposiet, som detta år är förlagt till Växjö stift, eller närmare bestämt gamla Kalmar stift. Dagen började med en exkursion till Resmo kyrka på Öland, och efter lunch vidtog många intressanta föreläsningar. Vi fick veta att biskopen i Växjö byter mitra och kräkla vid tjänstgöring i Kalmar, vi fick höra hur det var vid en visitation i Döderhult på 1600-talet och vi fick fördjupad kunskap om hur S:t Sigfrid framställs i konsten. Och mycket annat.

Andra dagen i Kalmar bjöd på mässa och visning av Kalmar domkyrka på morgonen, därefter föredrag om orglar och organister i domkyrkan samt på eftermiddagen hälsningar och nyheter från de olika sällskapen. Tack till Växjö - och särskilt gamla Kalmar - stift, för två fina dagar!

Lena Maria Olsson Floberg

SKARA STIFTSHISTORISKA SÄLLSKAP

STYRELSE

Ordf. Johnny Hagberg, Skara
Telefon: 070-550 00 98. E-post: jonnyhagberg52@gmail.com

Vice ordf. Lena Maria Olsson Floberg, Vänga
Skr. Robin Gullbrandsson, Trevattna
Kassaförvaltare Gunnar Wilsson, Skara
Markus Hagberg, Skara
Fredrik Hägglund, Borås,
Åke Larsson Söne
Helena Långström Schön, Skara
Karin Nelsson, Lovene